

Zdenko Čepič

SLOVENSKE POLITIČNE STRANKE O AGRARNI REFORMI MED SVETOVNIMA VOJNAMA

"Zemlje imamo premalo", je bila v času odločitev za prvo slovensko narodno državo ena vodilnih ugotovitev in misli o stanju in iz njega izhajajočih perspektivah slovenskega naroda, ki so jih izpostavili takratni politični in gospodarski načrtovalci. V slovenski politiki so tedaj nastajale programske zamisli, v katerih so avtorji vseh strankarskih pripadnosti izražali zahteve glede bodoče ureditve slovenske države in družbe. Med temi predlogi so bile predstavljene tudi zasnove bodoče gospodarske ureditve.¹ V zvezi s to so bile tudi takšne, ki so posegale na področje ustrežnejše in pravičnejše ureditve zemljiško lastniških odnosov in posestne strukture. To so bile v resnici izražene zahteve po izvedbi agrarne reforme. V predstavljanju svojih pogledov na to, za slovensko družbo pomembno vprašanje, so tedaj sodelovale vse politične stranke oziroma vidnejši predstavniki posameznih idejnih in svetovnonazorskih usmeritev. Vsem pa je bilo povsem jasno, da bo potrebno v posestnih odnosih na Slovenskem izvesti določene posege.

Med takimi je bil v prvi vrsti socialistično usmerjeni Albin Prepeluh - Abditus. Njegove misli o reševanju glavnih socialnih vprašanj slovenskega naroda² je Anton Loboda (=Anton Melik) ocenil kot bistven del tedaj nastajajočega narodnega programa. V tem radikalnem programu ljudske meščansko-demokratske narodno-osvobodilne revolucije³ je bila ena osnovnih njegovih misli osvoboditev slovenskega naroda v socialnem in gospodarskem smislu, kar mu je predstavljalo pogoj narodne in politične osvoboditve in osamosvojitve. Sredstvo za to je videl v osvoboditvi zaplenjene zemlje. Kot eno osnovnih zahtev svojega programa je tako postavil agrarno reformo.

V pomanjkanju zemlje v rokah slovenskega kmeta je videl osnovni vzrok vseh njegovih težav, pa tudi celotnega slovenskega naroda. Izhajajoč iz tega spoznanja je zahteval, da se osvobodijo zaplenjena zemlja in vrne ljudstvu, ki na njej živi.⁴ V svojem socialnem programu je zato na prvo mesto postavil prav izvedbo "kmetiške in industrijske odveze naše zemlje".⁵ To je pomenilo zahtevo, da se razlasti tiste, ki so Slovence kot narod razlastili, saj je menil: "Razlastitev veleposestev in odprava na zastarelih predpravicah slonečih fidejkomisov sta postali za našega malega kmeta, ako hoče uspevati kot producent, pereče življenjsko vprašanje."⁶ Ost njegovih zahtev je bila tako uperjena v prvi vrsti proti tistim, katere je smatral, da so v preteklosti razlastili slovenski narod. Za take je štel v prvi vrsti veleposestnike tujega, neslovenskega rodu kot preostanke fevdalizma. Kmečka odveza leta 1848 je bila po njegovem mnenju namreč izvedena le na pol, ker je bivšim fevdalcem pustila obdelovalno zemljo, predvsem pa gozdove. Menil je, da je vse te v okviru narodne osvoboditve potrebno razlastiti, jim odvzeti vse, kar jim je ostalo po zemljiški odvezi, v korist slovenskega naroda. To naj bi veljalo tudi za fidejkomise.⁷ Tako zamišljena agrarna reforma naj bi razrešila socialno vprašanje,

¹ Zdenko Čepič: Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXIV, 1984, 1-2, str. 101-121.

² Abditus: Problemi malega naroda. Slovenska socialna matica, knjižnica socialnih in političnih spisov. Ljubljana 1918 (dalje navajam: Abditus. Problemi).

³ Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938. Od strani 295 naprej se opombe nanašajo na razpravo Dušana Kermavnerja Albin Prepeluh-Abditus. njegov idejni razvoj in delo (dalje navajam: Prepeluh-Kermavner), str. 441.

⁴ Demokracija, I, 1918, 3-4 (Abditus: Pismo socialni demokraciji), str. 42-50.

⁵ Franc Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/1918 (Albin Prepeluh dr. Ivanu Prijatelju, Kočevje 7.1.1918). Prispevki za novejšo zgodovino. XXVIII, 1988, 1-2, str. 187.

⁶ Abditus. Problemi, str. 19.

⁷ Fidejkomis je posebna oblika veleposesti. To je neodtujivo in nedeljivo družinsko posestvo; v celoti ga je dedoval prvorojenec. Obstajati preneha z izumrtjem družine.

ki ga je povzročalo pomanjkanje zemlje v rokah slovenskega kmeta, hkrati pa bi bila dosežena tudi nacionalna osvoboditev.

Na ta način je Abditus dal v zahtevani agrarni reformi v resnici prvenstvo narodnostni osvoboditvi, socialna osvoboditev pa naj bi izhajala iz te. Predvidel je nacionalizacijo zemlje, a ne le te, marveč tudi naravnih bogastev. Vse to naj bi po njegovem mnenju morale postati kolektivna last naroda oziroma narodne države.

V zvezi z nacionalizacijo in z njo povezano agrarno reformo pa se je zavzel tudi za radikalnejše posege na področju lastninskih odnosov. Čeprav ni bolj določno opredelil svojega pogleda na socialno ekonomski vidik agrarne reforme, ni ostal le pri razlaščenju tujerodnih veleposestnikov oziroma nacionalizaciji. Predlagal je, da se razlastijo vsi tisti, ki iz zemlje oziroma lastnine nad njo dobivajo rento, kar bi pomenilo razlastitev vseh, ki zemlje sami ne obdelujejo. V takšni njegovi usmeritvi pa je mogoče zaslutiti načelo, da naj bo lastnik zemlje tisti, ki jo sam obdeluje. Tega pa Abditus ni izrecno izrazil.

Zahteve po razlastitvi zemljiških lastnikov tujega rodu in po nacionalizaciji zemlje in naravnih bogastev pa ni izražal le Abditus kot pripadnik socialistov, marveč tudi gospodarsko politični pisci iz obeh slovenskih meščanskih taborov. Ti so tudi izražali svoje poglede na agrarno reformo kot na nujnost.

Že ob razmišljanju o gospodarsko političnih pogledih Abditusa in perspektivah, ki jih je ta začrtal v knjižici *Problemi malega naroda*, se je tudi liberalno usmerjeni Anton Loboda zavzel za razlastitev veleposestev in velekapitalističnih podjetij. Oboje je tudi on smatral kot tujek v slovenskem družbenem in gospodarskem prostoru. Glede na narodnostno poreklo lastnikov veleposesti, pa tudi kapitala velikih podjetij, ta je bil na slovenskem ozemlju prevladujoč,⁸ je pomenila razlastitev teh v resnici nacionalizacijo. Loboda pa je razlastitev razumel tudi kot "socializiranje", torej podružbljanje, pri čemer je menil, da za nacionalizacijo ni nujen pogoj že socializiranje. Zavedal se je namreč, da pomeni socializiranje in razlastitev kot njegov pogoj hkrati poseganje ne le v lastninske odnose tujih lastnikov zemlje in drugega kapitala, marveč tudi slovenskih posestnikov. Zapisal je: "Ko bomo določili maksimalno mero posestva, ki pri nas ne sme stati previsoko, bomo razlastili z nemškim seveda enakomerno prevelika slovenska veleposestva." Glede tega, kaj storiti z razlaščenjo in nacionalizirano zemljo, "narodu vrnjeno zemljo", je Loboda predlagal razdelitev, saj je menil da "mora biti izročena svojemu pravemu namenu: služi naj za preživljanje tistih, katerim do sedaj uzurpirana domovina ni mogla dati njiv." S tem pa je posredno izrekel za načelo, da naj zemljo dobijo tisti, ki jo obdelujejo in jo potrebujejo. Učinek razdelitve zemlje pa naj bi po mnenju Lobode preprečil izseljevanje v tujino. Ob tem je bil glede razdeljevanj še bolj določen, ko je zapisal: "Vsem našim dosedanjim izseljencem je treba omogočiti pošteno eksistenco na domačih tleh na ta način, da se razlaščenjo zemljišče razdeli med nje."⁹

Loboda je v tem prispevku sicer še vedno kot Abditus izhajal iz nujnosti nacionalizacije zemlje, to je razlastitve tujih veleposestnikov in kapitalistov, vendar je ob nacionalizaciji postavil neodvisno od nje razlaščenje. Zavedal se je, da pa to ne pomeni le posega v lastnino tujcev, temveč tudi domačih velikih posestnikov. To pa je že bila zamisel o agrarni reformi, ne le kot nacionalizaciji zemlje in kot narodnostno osvobodilnem ukrepu, ampak že tudi socialnem vidiku zemljiške reforme. Izrazil je tudi misel o potrebi zemljiškega maksimuma za razlaščenja posestva ne glede na narodnostno poreklo zemljiških lastnikov. Zemljiški maksimum pa po njegovem mnenju ne bi smel biti postavljen previsoko, s čemer se je posredno izrekel za korenite posege v lastninsko posestne odnose na Slovenskem.

Kot nujen ukrep za dvig kmetijstva je agrarno reformo vtikal v svoj narodno gospodarski program tudi liberalec Milko Brezigar. V delu *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* se je zavzel za nacionalizacijo zemlje in jo postavil kot pogoj za uspešno izvajanje agrarne reforme. Postavil jo je za eno prvih nalog reformnega dela, ki naj bi dvignilo produktivnost kmetijstva na slovenskih tleh. Na agrarno reformo je namreč gledal predvsem kot na

⁸ Jože Šorn: Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju. JIČ, 1969. 4, str. 136-141. Šorn navaja razmerje med domačim in tujim kapitalom v teh panogah, ki je bil 1:7 ali celo 1:8 v korist tujega.

⁹ Demokracija, I. 1918, 11-14 (Anton Loboda: K naši gospodarsko politični perspektivi), str. 173-174.

proizvajalno reformo, ki naj bi v nekaj letih dvignila produktivnost, kar je smatral za enega od pogojev uspešnega gospodarskega razvoja narodne države.

Z nacionalizacijo zemlje je želel doseči razlastitev veleposestniške zemlje, ki je bila v posesti tujcev, v korist narodne države in omogočiti tej posege v kmetijstvo. Cenil je, da je v rokah tujih veleposestnikov 200.000 ha površine in to le na posestvih velikih nad 500 ha. Na nacionalizacijo zemlje je gledal predvsem z ekonomskega stališča. Z njo je namreč želel preprečiti odnašanje dobičkov, ki jih je ustvarila slovenska zemlja, v tujino. Zapisal je: "Zgodovinska krivica se mora poravnati, država mora posestva zaseči ter jih po potrebi razdeliti."¹⁰ Nacionalizacijo zemlje mu je na eni strani narekovalo dejstvo, da je bil dobršen delež v rokah tujih veleposestnikov, na drugi pa neugodna porazdelitev kultur. Menil je, da "bi bil naš kmet boljše situiran, ako bi užival izključno on nje (zemlje - op. Z.Č.) dobrine." Izhajal je iz statističnih podatkov za slovenske dežele, ki naj bi prišle v sklop narodne države, kjer je na povprečno kmečko družino, to je ocenil na 5,4 osebe, prišlo okoli 14 ha veliko posestvo. Takšna površina mu je predstavljala tudi bodoče optimalno kmetijsko posestvo, ki naj bi omogočalo preživljanje povprečni kmečki družini. Za dvig proizvodnosti zemlje pa je predlagal poseg države v kmetijstvo z upravnimi sredstvi, kar je v resnici za agrarno reformo.

Brezigar je tako vmešavanje države v kmetijstvo štel za nujnost in pogoj nadaljnega razvoja. V tem je videl način za dvig proizvodnje. Menil je, da mora imeti država pravico individualnim kmetijskim pridelovalcem predpisovati način obdelovanje zemlje. Ta bi sicer ostala kmetova last, prav tako pa tudi pridelki. Namen pravice poseganja države v način obdelovanja zemlje pa bi bil v tem, da bi se dvignila produktivnost, ki je bila po Brezigarjevem mnenju prenizka.¹¹ Na ta način Brezigar ni posegal v lastninsko strukturo: kmet - pridelovalec naj bi ostal izključni lastnik svoje zemlje pa tudi pridelka. Vlogo države je postavil na začetek proizvodnega kroga. Na ta način je želel Brezigar spremeniti med prvo svetovno vojno v habsburški monarhiji uveljavljeno pravilo, ko je država z odredbo določila, da je ves pridelek last države. Kmet ni bil nič drugega kot upravitelj svoje zemlje, je menil Brezigar. To naj bi se z agrarno reformo, kot si jo je zamislil, spremenilo.

Na načelih državnega intervencionizma v kmetijstvu je Brezigar zasnoval tudi svoje poglede na agrarno reformo, katere osnovni namen je videl v ustvaritvi optimalno velikega posestva. To naj bi bilo po njegovem izračunu veliko med 15 in 20 ha, pri čemer naj bi bilo polovico gozda. Ni pa pojasnil, kako takšno posestvo ustvariti. Agrarna reforma mu ni pomenila poseg v obstoječe posestne razmere in način njihovega spreminjanja, razen kar se tiče razlastitve tujih veleposestnikov, marveč način, kako izboljšati kmetijsko proizvodnjo z državnim posegom. "Na vsak način pa nam mora agrarna reforma dvigniti produktivnost zemlje in ž njo dohodke kmeta ter po socialnih načelih porazdeliti sadove našega polja," je predstavil pričakovanja tako zamišljene reforme.¹² To pa pomeni, da ni videl v agrarni reformi ekonomsko političnega ukrepa s socialnim učinkom, ampak v prvi vrsti gospodarski poseg državne oblasti, z namenom izboljšati in dvigniti kmetijsko proizvodnjo.

Nacionalizacija zemlje je Brezigarju pomenila pogoj za tisto, kar je smatral za agrarno reformo, vendar se je zadovoljil z nacionalizacijo zemlje kot narodno gospodarskim načelom in ni opredelil ničesar glede vprašanja, komu naj se razlašena posestva razdeljujejo, pod kakšnimi pogoji oziroma ali naj se sploh razdeljujejo.¹³ Na ta način se je Brezigar sicer opredelil za nacionalizacijo zemlje kot nujnost v procesu političnega in gospodarskega osvobodjanja, ni pa v njej videl tudi ukrepa za spremembe na socialnem področju.

V pogledih na nacionalizacijo zemlje je bil Brezigar zelo blizu Abditusu, le da je ta gledal na to bolj politično in tudi socialno. Enako velja tudi glede pogleda na socializiranje narodnega gospodarstva. Pod tem je Brezigar razumel podružbljanje vsega nacionaliziranega premoženja, ker "gospodarske dobrine so integralen del narodnega obstanka in narod kot politično suverena

¹⁰ Milko Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Založila in izdala Omladina. Celje 1918 (dalje navajam: Brezigar, Osnutek), str. 13.

¹¹ Brezigar, Osnutek, str. 78.

¹² Brezigar, Osnutek, str. 82.

¹³ To je bila tudi ena osnovnih pripomb A. Goršiča v oceni Brezigarjevega dela v socialdemokratskem časopisu Naprej, II. 25.10.1918. 245.

oblast (t.j. narodna država - op. Z.Č.) bo dekretiral, da se morajo obrniti njemu v prid."¹⁴ V tem je bila tudi stična točka med Brezigarjem in Abditusom, ki je želel z nacionalizacijo ustvariti "kolektivno lastnino naroda". Pri obeh je šlo v resnici za uveljavitev državnega kapitalizma.

Podobna mnenja o potrebah, da mora gospodarstvo temeljiti na skupnih interesih in koristih celega naroda, so bila tudi v katoliškem političnem taboru. Jakob Mohorič je menil, da je lahko le manjša industrija v zasebnih rokah, medtem ko mora biti večja pod "zakonito kontrolo celote". Izražal je svoje prepričanje, da lahko kapital in industrija delujeta koristno, le če sta zakonsko omejena, sicer "gorje narodu in državi, kjer ta dva gospodarita prosto in neomejeno." Zavzel se je, da naj "vsa večja industrija bodi last celote, naj služi le celoti in nikdar ne posameznikom ali posameznim stanovom."¹⁵ Dr. Andrej Gosar se je ogreval za preobrazbo gospodarstva po enotnem načrtu, takšnem, ki bo najbolje odgovarjal skupnim koristim celega naroda. Te pa je videl v kmetijski proizvodnji in je kot tudi drugi gospodarsko socialno usmerjeni pisci iz vrst katoliškega tabora odklanjal industrijo in veliki kapital. Zahteval je: "Ne priznajmo kapitalu pomena, ki si ga po krivici lasti v modernem narodnem gospodarstvu in pričnimo reformo od spodaj pri končnih in samostojnih virih blagostanja, pri **zemlji in pri delu. To dvoje porazdelimo pravično - in demokracija bo izvedena**"¹⁶

Gospodarski pisci iz katoliškega idejnopoličnega tabora so izkazovali prednost kmetijstvu kot tisti panogi, ki ima na slovenskem in v bodoči jugoslovanski državi največ perspektiv, zato so se tudi najbolj odločno opredelili za agrarno reformo. Osnovo narodnega gospodarstva sta jim predstavljala delo in zemlja, zato so tudi zagovarjali pravico malega kmeta do lastnega posestva, katerega obdeluje sam. Mohorič je zato menil, da bo potrebna v bodoči narodni državi sprememba lastninskih odnosov na zemlji, kar je po njegovem pomenilo odpravo veleposesti, pa tudi določitev zemljiškega maksimuma. Ta pa po njegovem mnenju ne bi smel biti premajhen.¹⁷

Na veleposest so gledali pisci iz katoliških vrst zelo odklonilno, saj je zanje predstavljala le proizvod kapitalizma. Bili so prepričani, da je interes veleposestnikov enak kot kapitalistov v industriji. V članku *Od česa živimo?*, objavljenem v *Jugoslovanu*, je pisec izrazil zahtevo, "da se odstranijo zemljiški 'troti' in da postane zemlja last tistih, ki jo obdelujejo."¹⁸ Ista zahteva je bila izražena tudi v članku *Kmet in veleposestnik*, v katerem je avtor opozarjal na to, da sta postajala mali in srednji kmet žrtvi veleposestniškega načina obdelovanja zemlje, pa tudi industrijskega kapitala. Menil je, da nista v lastniškem pogledu več samostojna, saj sta zaradi zadolževanja postala odvisna od hipotečnih zavodov in tako sta postala v resnici najemna delavca. V tem članku se je pisec opredelil za načelo, da ima pravico do lastnine nad zemljo tisti, ki jo tudi sam obdeluje. Za veleposestnika je menil, da on na zemlji ne dela, ampak si jo samo lasti; "on je rentir, njegova renta je vsem drugim v škodo, je torej socialno krivična, vsled tega neopravičena." Da bi se to stanje spremenilo, je izrazil zahtevo, da "zemlja bodi tega, ki jo sam obdeluje."¹⁹

Andrej Gosar je predstavil svoj pogled na agrarno reformo, v katerem je ob zahtevi, da naj ima zemljo tisti, ki jo obdeluje, postavil tudi načelo zemljiškega maksimuma. Posestvo naj bi merilo le toliko, kolikor posestnik rabi zase in za svojo družino. Zapisal je: "Zemljo ljudem, da ne bo nihče imel več kot nujno rabi zase in za svojo družino, pa bo sleherni kotiček dobro obdelan, da bo rodil dvakrat ali trikrat toliko kot rodi morda sedaj."²⁰ Menil je, da bo na ta način preprečeno odhajanje z zemlje v industrijo doma in tudi v tujino.

V tako izraženih zahtevah po agrarni reformi, po odpravi veleposesti, pri čemer pa se niso izrecno omejili le na razlastitev teh v lastnini tujerodcev, se v resnici kažejo njihovi pogledi na kmeta in kmetijstvo. S tako zasnovano agrarno reformo so želeli kmeta rešiti iz klešč kapitalizma, predvsem ga obvarovati proletarizacije, bega z zemlje in tudi izseljevanja. Namen

¹⁴ Brezigar, Osnutek, str. 24.

¹⁵ Jugoslovan, I. 2.2.1918, 13; Narodnogospodarske drobtine IV.

¹⁶ Jugoslovan, I. 1.7.1918, 35; Demokratična gospodarska Jugoslavija.

¹⁷ Jugoslovan, I. 26.1.1918, 12.

¹⁸ Jugoslovan, I. 29.6.1918, 34; Od česa živimo?

¹⁹ Jugoslovan, I. 29.6.1918, 34; Kmet in veleposestnik.

²⁰ Jugoslovan, I. 6.7.1918, 35; Demokratična gospodarska Jugoslavija.

njihove agrarne reforme je bil tako domala enak tistemu, kar je želel z agrarno reformo doseči tudi socialist Abditus. Katoliški gospodarsko socialni pisci pa so od agrarne reforme, kakršno so imeli v mislih, želeli še več - ohraniti agrarni značaj Slovenije. Mohorič je zapisal: "Lepše se bomo razvijali kot narod, če smatramo industrijo le za potrebno zlo. Uredimo si torej agrarno našo domovino."²¹ Pravična razdelitev zemlje, "demokratska lastnina do zemlje", pa mu je predstavljala osnovni pogoj za "zdrav, krepak kmetijski stan".²²

Podobnost pogledov na agrarno reformo med predstavniki različnih političnih taborov kaže na pomembnost tega vprašanja že v obdobju pred nastankom nove državne tvorbe, v katero so se vključili Slovenci. Že tedaj je postalo to področje političnega delovanja posameznih strank. Med prvimi je javno izrazila zahtevo po nacionalizaciji zemlje tujih veleposestnikov na slovenskem ozemlju Jugoslovanska demokratska stranka. Na strankinem ustanovnem shodu konec maja 1918 je Vladimir Ribnikar predstavil gospodarski program stranke in zahteval nacionalizacijo vsega narodnega gospodarstva, pri čemer je poudaril: "Nikogar nočemo oropati ali mu vzeti, kar ima... Ako zahtevamo nacionalizacijo zemlje, hočemo predvsem z zakonitimi sredstvi doseči odpravo škodljivih fidejkomisov, kar je predpogoj zdravega razvoja slovenskega kmečkega stanu... JDS je za to, da se poveže posestvo našega malega in srednjega kmeta."²³ V programu so zahtevali tudi, podreditve vsega gospodarstva interesom celote - družbe. Kar se tiče kmetijstva se je program JDS opredelil za odpravo fidejkomisov na eni strani, na drugi pa proti drobitvi kmetij, "da nam se tako varuje zdravo zaokrožena kmetija, ki more moderno izrabljena nuditi kmetovalcu toliko, da lahko z družino pošteno živi in preskrbi deco."²⁴

Po besedah dr. Vladimira Ravniharja pa je bilo liberalcem jasno tudi, da bo s koncem svetovne vojne izginil s sveta stari družbeni red. "Začeti bo treba čisto novo življenje, ki se bo razlikovalo od prejšnjega kot dan in noč. Marsikaj se bo prevrnilo brez nas, proti nam, a veliko tega, kar in kako se bo zgodilo, zavisi tudi od nas samih."²⁵ Eno takšnih vprašanj je bilo vprašanje agrarne reforme, na katero so želeli imeti vpliv in jo voditi.

Aktualnost agrarne reforme v slovenski politiki se je pokazala po prevratu in v prvem obdobju življenja v skupni jugoslovanski državi. Ravniharjeve besede so postale v veliki meri kar "preroške", saj so bile politične stranke prisiljene posvetiti agrarni reformi veliko pozornost. Obdobje od prevrata, zlasti pa od združitve v Kraljevino SHS pa do volitev v Konstituantno, je bilo v slovenskem političnem in strankarskem življenju najbolj razgibano glede razmišljanj o agrarni reformi. V letih, ki so sledila do konca Kraljevine Jugoslavije, niso stranke več toliko posvečale pozornosti zemljiškim odnosom in njihovemu spreminjanju.

V prevratnih dneh so v strankah nastali pogledi na agrarno reformo, ki so odkrivali njihovo razumevanje družbe, gospodarstva, poglede na socialno vprašanje, vse z namenom približati se hotenjem večine slovenskega prebivalstva in si prodobiti čim več volilcev. Vse stranke so predstavile svoje agrarne programe, ki se v bistvenih potezah niso razlikovali. Osnovna misel pri vseh je bila nacionalizacija zemlje oziroma razlastitev veleposestev fevdalnega porekla na eni in dodelitev zemlje tistim, ki jo obdelujejo, na drugi strani. Razlike pa so bile glede različnega razumevanja in razlaganja teh načel, še bolj pa glede njihovega izvajanja. Različni so bili pogledi na odškodnino, višino in način odplačevanja, pa tudi glede določitve zemljiškega maksimuma. V tem je bila bistvena razlika med strankami o tem, kaj so želele z agrarno reformo doseči: ali so jo razumele predvsem kot gospodarsko vprašanje ali kot socialno.

V to, da so posvetile v svojih programih agrarnemu vprašanju posebno pozornost, jih je prisililo kmečko prebivalstvo s svojimi revolucionarnimi akcijami in odločnimi zahtevami. Svoje poglede in programe so morale slovenske politične stranke bolj ali manj uskladiti z radikalnimi pogledi za njegovo rešitev, ki so bili prisotni med kmeti v vseh predelih Slovenije. Ob tem se je tudi najbolj očitno pokazal značaj strank.²⁶ Stališče do agrarne reforme je postalo v

²¹ Jugoslovan, I. 27.4.1918, 25; Narodnogospodarske drobtine XV.

²² Jugoslovan, I. 26.1.1918, 12.

²³ Domovina, I. 16.7.1918, 24.

²⁴ Domovina, I. 3.5.1918, 14; Program Jugoslovanske demokratske stranke.

²⁵ Domovina, I. 5.7.1918, 23.

²⁶ Miroslav Stiplovšek: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918-1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV. 1974, 1-2, str. 82.

resnici politično vprašanje z močno socialno in gospodarsko noto. "Naša politika mora torej biti v prvi vrsti gospodarska in socialna," je prav ob obravnavanju agrarnega vprašanja kot pomembnega za politiko liberalcev, zapisal Ravnihar.²⁷ To je veljalo tudi za druge slovenske politične stranke. Na sprožitve tega zanimanja so opozorile same nezadovoljne kmečke množice, ki so ponekod v pravih revolucionarnih posegih in v stilu kmečkih upornikov jasno izpovedovale željo po spremembah na področju posestnih odnosov.²⁸

Ker je postala agrarna reforma osrednje vprašanje prevratnih dni, je moralo Narodno vijeće Države SHS v poslanici sredi novembra 1918 obljubiti agrarno reformo z razdelitvijo zemlje, konec istega meseca, še pred združitvijo v kraljevino, pa še osnovna načela agrarne reforme. Ta so bila: likvidacija vseh fevdalnih odnosov in vseh pravic, ki so iz njih izhajala, razdelitev zemlje med kmete ob upoštevanju pravične odškodnine za vsa posestva, ki se jih bo glede na krajevne prilike smatralo za veleposestva in bodo razlaščenca, kar je bilo predvideno tudi za vsa posestva pridobljena v času vojne iz vojnega dobička ne glede na njihovo velikost.²⁹ O agrarni reformi je spregovoril v začetku leta 1919 v proglasu tudi regent Aleksander Karađorđević, ki je obljubil pravično reševanje agrarnega vprašanja z odpravo velikih zemljiških posesti, ukinitve tlačanstva in razdelitev zemlje. V tem proglasu je v zvezi z agrarno reformo zavzel protifevdalno stališče in predstavil njene socialno politične cilje. Njegov proglas je vseboval misel o tem, da pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo.³⁰

Slovenske politične stranke so se na regentov proglas odzvale in predstavile svoje poglede na agrarno reformo. Stranka, ki se je smatrala za kmečko, Slovenska ljudska stranka, je regentove obljube pozdravila, zlasti osvoboditev slovenskega kmeta od tujih veleposestnikov. Pisec je v *Domoljubu* v članku *Razdelitev zemlje* zapisal: "Naša Vseslovenska ljudska stranka je v prvi vrsti kmetijska stranka in se zato veseli razdelitev veleposestev." Opredelil je tudi, kaj so šteli v stranki za veleposestvo; to je nad 100 ha veliko posestvo, medtem ko je menil da so mala posestva do 5 ha, srednja do 20 ha, velika pa do 100 ha. Agrarno reformo pa je povezoval z ureditvijo socialnih razmer v državi.³¹ Stabilnost družbe in države, katere najtrdnjša opora je kmetijski stan, je bil po mnenju avtorja v *Domoljubu* odvisna od pravilne razdelitve zemlje. Zemljo je sicer razglasil za skupno last vseh ljudi, a hkrati zahteval njeno enakomerno razdelitev. "Čim bolj enakomerno je zemlja razdeljena med državljane, tem bolj enakomerno se razvija država, tem manj se je bati prekucij. Nekaj mora vsak državljan imeti svoje lastnine, če ne v zemlji pa v drugačni vrednosti, drugače bo požigal in moril... Čim bolj pravilno je zemlja razdeljena, tem več zadovoljstva je v družbi."³² V *Domoljubu* pa je bila izražena misel o tem, kdo naj dobi zemljo. "Zemljo naj ima oni, ki jo sam obdeluje", je bilo stališče v SLS do poglavitnega načela agrarne reforme.³³

Razlastitev in razdelitev veleposestev, kot je bila predvidena in nato tudi uzakonjena v Predhodnih odredbah za pripravo agrarne reforme,³⁴ so pozdravili kot padec enega izmed

²⁷ Domovina, I, 17.5.1918, 16.

²⁸ Franček Saje: Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917-1919. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1967, 1-2, str. 141-150. Revolucionarne akcije so bile v glavnem tri vrste: nasilno izvajanje agrarne reforme, boj proti vojnim dobičkarjem in verižnikom, rušenje stare oblasti in nepriznavanje nove, meščanske, v mnogih primerih nepriznavanje kralje in monarhije in zahteve po republiki. Kmetje so se ponekod sami imeli za boljše vrste in izjavljali, "da hočejo imeti tako kot je v Rusiji" (Loška dolina), kot boljše vrste gibanje pa so njihove akcije na Dolenjskem. Posavju in Beli krajini ocenjevale tudi oblasti.

²⁹ Građa o stvaranju jugoslovenske države, tom II. dok. št. 566. str. 654-655. Beograd 1964.

³⁰ Domoljub, XXXII, 9.1.1919, 2. S tem proglasom je regent Aleksander samo izrazil svojo željo s ciljem umiritve situacije na podeželju in prodobiti kmete za monarhijo, vendar s tem ni nase prevzel nobene odgovornosti glede izvajanja v proglasu obljubljenih stališč do agrarne reforme. To je bilo prepuščeno vladi, koliko bo to njegovo željo upoštevala in se namenila uresničiti oz. sprejeti ustrezna zakonske ukrepe. Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941 god. Veselin Masleša, Sarajevo 1958, str. 154.

³¹ Slovenec, XLVII, 24.1.1919, 19.

³² Domoljub, XXXII, 6.2.1919, 6.

³³ Domoljub, XXXII, 30.1.1919, 5.

³⁴ Predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme je sprejela vlada 25.2.1919. po več poskusih, ker niso mogli uskladiti pogledov, zlasti v zvezi z odškodnino (Erić, Reforma, 155-156). Ta zakonski akt za izvajanje agrarne reforme - "agrarna ustava" je v 9. členu predvidel razdeljevanje veleposestev. Ni pa opredelil kaj se smatra za veleposestvo: to naj bi določil poseben zakon. Uredba o prepovedi odsvojitve in obremenitve z dne 21.7.1919 je točno določila kaj je veleposest ter da se jim ne odvzame vsa zemlja, ampak je bil določen zemljiški maksimum. Ta je bil za različne predele

stebrov kapitalizma. V uvodniku *Slovenca* je bilo zapisano: "Veleposestev je konec in pred nami je čas racionalnega kmetovega gospodarstva na svobodni domači grudi. S to postavbo se bodo kmečki delavci in bajtarji zblížali še bolj s kmetom in s to postavbo se odpirajo vrata posplošenja in razdelitve kapitala tudi drugih vrst."³⁵ Kljub temu, da so možnost delitve v načelu pozdravili in predvideli, kdo vse bi moral zemljo dobiti, med drugim so za Štajersko menili, da pridejo na vsak način v poštev tudi viničarji,³⁶ pa so v zvezi s predvideno delitvijo tudi opozarjali "ne delimo kmetij, ustanavljajmo nove". To je pisca članka *Na svoji zemlji svoj gospod* navedlo na razmišljanje, koliko zemlje naj dobi tisti, ki jo želi obdelovati in od kod dobiti zemljo za to, da bi se ustvarjale nove kmetije in ne bi kmečki sinovi odhajali z zemlje v industrijo. Glede prvega je menil, da mora vsak "kdor hoče zemljo obdelovati, kolikor jo more ali hoče obdelovati, ali vsaj kolikor jo rabi, da more preživljati sebe in svojo družino."³⁷ Ta opredelitev za načelo eksistenčnega minimuma je bila v povezavi z vprašanjem, kako zaježiti odhajanje takšnih kmečkih sinov, ki niso dedovali posestva, v mesto. Rešitev je pisec videl v delitvi veleposestev ne le med invalide, vdove padlih vojakov, kmečke posle ipd., ampak tudi med kmečke sinove, ki naj bi s tem ustvarili nove kmetije. V agrarni reformi so tako videli možnost ohranitve kmečkega stanu, saj so kmeta smatrali za steber družbe in kot način obvarovanja njega pred ubožanjem in proletarizacijo ter begom z zemlje.

Z zahtevami po izvedbi agrarne reforme po načelu "zemljo naj ima oni, ki jo sam obdeluje", z razlastitvijo veleposestev kot stebrov kapitalizma na eni strani ter na drugi z razdelitvijo, v kateri morajo dobiti upravičenci toliko zemlje, kolikor jo lahko obdela srednje velika družina, se je pokazala prilagodljivost stranke "levemu" duhu časa.³⁸ V to so jih prisilile družbene in politične razmere, saj je agrarna reforma in stališče do posameznih vprašanj v zvezi z njo postala torišče boja med strankami. Osrednje glasilo SLS *Slovenca* je Dragotin Gustinčič zato ocenil kot bolj revolucionaren in radikalen, "bolj socialističen list kakor Naprej".³⁹ Strankin voditelj Korošec je namreč menil, da je boljše postaviti idejam boljšeizma druge ideje kot žandarje.⁴⁰ Agrarna reforma oziroma razumevanje te je v SLS postalo tovrstno "idejno" sredstvo za pridobivanje pristašev in volilcev.

Bolj kot v teh načelnih stališčih SLS do agrarne reforme, v katerih se je kazala njena prilagodljivost političnim in družbenim razmeram, pa globlje vsebinsko razmišljanje in dileme v zvezi s tem izpričujejo članki enega vodilnih katoliških socialnih in gospodarskih piscev in takratnih politikov dr. Andreja Gosarja. V vrsti sestavkov objavljenih v časopisu *Slovenec* je pomladi 1919 razmišljal o vprašanjih, ki so bila v zvezi z agrarno reformo. Njegove misli je mogoče razumeti kot uradno strankino stališče do agrarne reforme. V marsikateri njegovi misli pa se kaže zelo napreden, če ne kar radikalen pogled na kmetijsko problematiko in njeno reševanje z agrarno reformo.

V prvem je predstavil osnovne pripombe k agrarnemu vprašanju. Izrazil je prepričanje, da razdelitev veleposestniške zemlje ni glavni cilj agrarne reforme in da v tem še ne sme biti njeno zaključno dejanje. Glede razdelitve ga je zanimala velikost posestev, ki naj bi nastala na ta način. Le-to naj bi bilo tako veliko, da bi ga lahko srednje velika družina obdelala sama brez najete delovne sile in to zato, ker "zemljišče, katerega mora srednje velika družina sama obdelati, je v naših razmerah edina solidna podlaga za kmečki stan." Za srednje veliko je štel 5 do 6 člansko družino. Hkrati pa je izoblikoval tudi zahtevo po zakonski zaščiti takega posestva, da ne bi postalo žrtev zadolževanja, rubeža in odprodaje. V ta namen naj bi se vzpostavila institucija za zaščito kmečkega stanu, temelječa na eksistenčnem minimumu. To je imenoval "stalni dom".⁴¹ O tem je napisal poseben članek, v katerem je pojasnil namen takšnega "stalnega

države različen. Za Slovenijo je bil določen na 75 ha obdelovalne zemlje in 200 ha zemlje sploh. Za objekte agrarne reforme so se štela večja posestva, katerim je bila zemlja nad določenim maksimumom razlaščena. Olga Janša: Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis*. XVIII. 1964. str. 175.

³⁵ *Slovenec*, XLVII, 1.2.1919, 26.

³⁶ *Slovenec*, XLVII, 16.2.1919, 39.

³⁷ *Domoljub*, XXXII, 13.2.1919, 7.

³⁸ *Prepeluh - Kermavner*, str. 506.

³⁹ *Demokracija*, II, 1919, 8-12, str. 133.

⁴⁰ *Večerni list*, II, 16.2.1920, 37.

⁴¹ *Slovenec*, XLVII, 3.4.1919, 76.

doma". Z njim je želel preprečevati možnost, da bi z zadolževanjem in odkupovanjem kapitalistični veleposestniki preko zadolževanja uničevali kmeta, ki bi se na ta način proletariziral in odhajal z zemlje. Menil je, da je lahko zadolževanje možno le do tretjine vrednosti posestva.⁴² "Stalni dom" mu je tako pomenil na eni strani sredstvo proti propadanju kmečkega stanu, na drugi pa omejevanje možnosti bogatitve na račun kmeta. Menil pa je, da velja "stalni dom" le za tiste kmete, ki obdelujejo posestvo sami, saj "kdor svojega zemljišča ne obdeluje sam, ga ne bi kazalo ščititi v njegovi posesti". Zavedal se je, da pa "stalni dom" povsod po Sloveniji ne bo zagotavljal kmečki družini eksistence zaradi geografskih, klimatskih razmer in načina obdelovanja, zato je menil, da si bo morala takšna družina poiskati postranski zaslužek. Predlagal je domačo obrt. Predlagal pa je tudi, da naj bi se v predelih z razvito industrijo ali obrtjo površina stalnih kmečkih domov zmanjšala tako, da bi razpoložljivo zemljo lahko dobilo čim več kmetov.

V članku *Maksimalna meja* za nanovo nastajajoča kmečka posestva pa je Gosar storil korak naprej v vsem dotedanjem razumevanju agrarne reforme, ki se je ustavila pri razlastitvi in razdelitvi veleposestniške zemlje. Predstavil je za takrat maksimalni program agrarne reforme ne le v okviru SLS, marveč tudi drugih tedanjih političnih strank. Ugotavljal je, da se uzakonjena agrarna reforma omejuje na razdelitev veleposesti, da pa bodo druga velika posestva, ki presegajo "obdelovalno" mejo ostala nedotaknjena. Izhajal je iz stališča, da mora velikost posestva odgovarjati možnosti družinske obdelave brez najetih delavcev; izoblikoval je radikalno mnenje, da "bo prej ali slej prišel čas, ko bomo rekli: Kdor ima več zemlje kot jo mora obdelati sam s svojo družino, naj jo odstopi kolikor je ima preveč tistemu, ki bi jo rad obdeloval, pa je nima nič, ali pa vsaj premalo... Razvoj agrarnega in splošnega gospodarskega vprašanja bo nujno privedel do te stopnje. Priznati pa moramo tudi, da bi bila v naših razmerah taka razdelitev zemlje edino pravična in poštena."

Gosar je na ta način stopil v pogledih na agrarno reformo korak naprej. Ni namreč zahteval razlastitve in razdelitve zgolj kapitalističnih veleposestev, ampak tudi drugih velikih kmetij, katerih gospodar ni mogel obdelovati sam s svojo družino. Menil je, da te niso upravičene, "ker životarjijo nujno na račun revnih ter bednih poljskih delavcev in najemnikov, katere hote ali nehote izrabljajo ter jih ovirajo, da se ne morejo osamosvojiti in postati samostojni gospodarji. **Zato je prav in potrebno, da se taka kmečka posestva prej ali slej razdelijo.**" (podčrtal Z. Č.)⁴³ Zavedal pa se je, da tega ni mogoče doseči hitro, zato je omejil svoje zahteve na razlastitev veleposestev, hkrati pa je opozoril, na tak proces, ki bo s časom privedel do razlastitve in razdelitve vseh velikih posestev. Vendar je prav zato menil, "da olajšamo naravni in potrebni in upravičeni razvoj, moramo preprečiti, da ne bodo na mestu sedanjih veleposestev nastala nova velika posestva, katera bodo njihovi lastniki obdelovali s tujimi, najetimi močmi."⁴⁴

Gosarjev pogled na agrarno reformo je bil za tedanjo stopnjo razumevanja tega ukrepa oziroma procesa napreden. Z zahtevo po določitvi gornje meje, za na novo, z razdeljevanjem veleposestniške zemlje nastala posestva, je opredelil načelo delovnega odnosa do zemlje oziroma zemljiške lastnine. Zemljiški maksimum je namreč postavil na takšno velikost, kolikor naj bi jo lahko 5-6 članska kmečka družina sama obdelala. Agrarna reforma mu je tako predstavljala poglobljen način za odpravo izkoriščevalskega najemnega dela v kmetijstvu. Ideal mu je namreč predstavljal samostojen gospodar, katerega je smatral za svobodnega državljana.

Njegov radikalen pogled na agrarno reformo pa razkriva tudi stališče do odškodnine za razlaščen posestva. Zanj je bilo to pri izvedbi agrarne reforme manj pomembno vprašanje, kajti na "rešitev agrarnega vprašanja samega po sebi je ta točka sploh brez bistvenega pomena." Menil je celo, da bi se morali veleposestniki pravici do odškodnine dosledno odreči "s strogo socialnega stališča", saj je menil, da je zemlja po svojem bistvu namenjena predvsem tistim, ki jo sami obdelujejo. Kljub takšnim pogledom na zemljiško lastnino in odškodnin zanj, pa se je vseeno izrekel za njeno izplačevanje. Kot vzrok je navedel, da brezplačna oddaja zemlje malemu človeku ne bi prinesla koristi, kajti "največkrat je to le povod k lahkomišljenemu in

⁴² Slovenec, XLVII, 19.4.1919, 90.

⁴³ Slovenec, XLVII, 4.5.1919, 102.

⁴⁴ Slovenec, XLVII, 19.4.1919, 90.

bezskrbnemu gospodarjenju, ki vodi do propasti." Vendar pa se je zavzel za nizko odškodnino, takšno da bi jo lahko vsak ob skrbnem gospodarjenju na dodeljeni zemlji lahko odplačeval. Zahteval je takšno odškodnino "kot zahteva socialna pravičnost."

Gosar je predlagal v zvezi z izvajanjem agrarne reforme tudi komasacijo, kajti bil je prepričan, da je vzrok neracionalnosti v kmetijstvu in zato majhnemu pridelku v raztresenosti zemljišč. Glede delitve razlaščenih gozdov pa je zavrnil možnost o delitvi med kmete. Prav tako je s stališča rentabilnosti nasprotoval podržavljanju gozdov, pač pa je predlagal združno upravljanje zasebnih gozdov, za katere pa naj bi se tudi določil razumen maksimum.

Na koncu razmišljanj o agrarni reformi kot sredstvu za reševanje agrarnega vprašanja v Sloveniji je Andrej Gosar zapisal: "Če smo kaj pri prvem poizkusu pripraviti pot agrarni reformi zašli v mešetarijo, je to jasen dokaz, da primanjkuje pri nas resne volje, da bi izvedli prepotrebne reforme tudi tam, kjer bi morala sebičnost stopiti nekoliko v ozadje. Ali se bo ljudstvo zadovoljilo s samimi obljubami, to bo pokazala prihodnost."⁴⁵ Kljub dokaj nasprotnim mnenjem v zvezi z agrarno reformo v SLS pa so Gosarjeve zamisli postale uradne strankine, ko jih je aprila 1920 sprejel zbor zaupnikov SLS.⁴⁶ V prvih mesecih leta 1919 izoblikovano stališče do agrarne reforme je v SLS obveljalo tudi v volilnem programu za volitve v Konstituanto jeseni 1920, ko so šli na volitve z geslom: "Zemlja naj bi last tistega, ki jo obdeluje in nihče drugi nima do nje pravice!"⁴⁷

V krogu SLS pa so bila glede razdeljevanja tudi nasprotna mnenja. Pisec je v članku, objavljenem v *Domoljubu* s podnaslovom *Glas z dežele*, nasprotoval razdelitvi z argumentom, da bi to državo preveč stalo. Po njegovem mnenju bi morala vsakemu prejemniku, ki dotedaj ni imel dovolj živine, orodja, pa tudi ne svoje hiše in gospodarskih poslopij pri tem pomagati država, kar bi šlo v resnici na račun povišanih davkov. Nasploh pa je bil prepričan, da taki, ki bi bili upravičeni do zemlje je itak ne želijo obdelovati.⁴⁸ Podobnega mnenja je bil tudi poslanec Ivan Brodar, načelnik Jugoslovanske kmetijske zveze, ko je na prvem rednem občnem zboru te stanovske kmečke politične organizacije v okviru SLS rekel: "Ako bo prevzel zemljo vsak, ki še ni nikoli držal za plug, bo prvi dan rekel: 'Oj, z Bogom ti zemlja, v mestu je bolje.'⁴⁹ Zemljiški posestniki so namreč izražali prepričanje, da mali kmetje, zlasti pa kmečki delavci ne želijo obdelovati zemlje, češ da je to težko, marveč hočejo odditi v mesto, v industrijo, kjer naj je bilo po njihovem mnenju življenje lažje.

Z Gosarjevimi pogledi na reševanje agrarnega vprašanja in agrarne reforme se ni strinjal tudi liberalni pravik dr. Ivan Tavčar. Zdeli so se mu preveč radikalni in nevarni, "ker taki članki napravljajo na malega kmečkega človeka vtis, da bo dobil zemljišče brez vsake odškodnine in da opaža ravno v tem bistvo in glavni namen vsake agrarne reforme." V *Slovenskem narodu* je svaril pred agrarno reformo, češ da dobiva "nevarno lice", ker se njena ost premika od tujih veleposestnikov tudi na domače gruntarje. Tavčar se je namreč postavil povsem na stran veleposestnikov in menil, da ni namen agrarne reforme v tem, da bi vsak obdelovalec imel svojo zemljo. Nasprotoval je Gosarju v tem, da naj pride zemlja v roke malih kmetov in tudi ustvarjanju družinskih kmetij. Razlog nasprotovanja je bil v tem, "da se ta vzor da le s tem doseči, da se ostrižejo gruntarska in polgruntarska posestva." Ivan Tavčar je v vsem nasprotoval "novemu agrarskemu vzoru"⁵⁰ in se pokazal kot izrazito nazadnjaško usmerjen liberalni politik.

To so bili Tavčarjevi osebni pogledi in njegov strah pred posledicami agrarne reforme. Nasprotnega mnenja pa je bil Miloš Štibler, ki je tudi v *Slovenskem narodu* mesec dni kasneje pisal o agrarni reformi in opozoril, da "bilo bi skrajno opasno ustaviti se sred pota in agrarne reforme ne izvesti... Kdor tej reformi nasprotuje, ni niti prijatelj ljudstva, niti prijatelj države." Izvedbo agrarne reforme je povezoval z izseljeniškim vprašanjem, kar je smatral za težak narodni problem. V agrarni reformi je videl način, da se ta problem odpravi ali vsaj omili ter da

⁴⁵ Slovenec, XLVII, 25.6.1919, 143.

⁴⁶ Slovenec, XLVIII, 8.4.1920, 79.

⁴⁷ Slovenec, XLVIII, 26.11.1920, 271.

⁴⁸ Domoljub, XXXII, 20.2.1919, 8.

⁴⁹ Domoljub, XXXIII, 14.4.1920, 15.

⁵⁰ Slovenski narod, LII, 7.5.1919, 106.

bo celo omogočila povratek izseljencev v domovino. Zavzel se je za "radikalno intervencijo" pri izvajanju agrarne reforme.⁵¹

Slovenski liberalci so se sicer proglasili za stranko agrarne reforme⁵², ker so bili prepričani, da so prvi kot stranka na slovenskem izoblikovali stališče do nacionalizacije zemlje in agrarne reforme. Nanjo pa so v mnogočem gledali sorodno kot v katoliškem taboru. Spremembe zemljiško posestnih razmer so smatrali kot nujnost. Reševanje agrarnega vprašanja so videli v razdelitvi zemlje, pri čemer so imeli pred očmi na eni strani gospodarski vidik, na drugi pa socialni. Pravičnost so razumeli v tem, da je gospodar zemlje tisti, ko jo sam obdeluje. Zemlja mora pripadati edinole poljedelcu, je bilo stališče sprejeto na zboru zaupnikov JDS v začetku julija 1919. Pogled slovenskih liberalcev na agrarno reformo in na njen cilj pojasnjujejo besede enega strankarskih voditeljev dr. Gregorja Žerjave, "da bi bila zemlja bolj pravično razdeljena in tako, da bi čim več ljudstva od nje pošteno živeti moglo in da bi iz zemlje čim več sadu pridelali."⁵³

Veleposestva so prav tako smatrali za obliko agrarnega kapitalizma, z njihovo razlastitvijo pa so želeli doseči popravo "krivic", ki so jih veleposestva prizadela slovenskemu kmetu s tem, ko so po zemljiški odvezi nekdanji fevdalci, ki so postali veleposestniki, vključevali oziroma odkupovali kmetovo zemljo.⁵⁴ "To krivico popraviti je ena najvažnejših nalog kmečke preosnove", je namen agrarne reforme videl Ivan Pucelj.⁵⁵ Izražali so zahtevo po nacionalizaciji zemlje: vsa veleposestva naj bi se razglasila za narodno last, upravljale pa bi jih občine ali okrajni območji, kjer so bila. Odbor, ki bi z podržavljeno veleposestniško zemljo upravljal pa bi jo oddajal v obdelavo, boljše parcele za večjo, slabše za manjšo odškodnino. Večji del razlaščene zemlje pa bi razdelili med revnejše kmete proti večletnemu odplačilu. V zvezi z razdeljevanjem veleposestev so zavzeli stališče, da je treba gledati pri tem na krajevne prilike in na vsako veleposestvo posebej. Pucelj je menil, da ima pravico do obstoja le takšno veleposestvo, ki ne škoduje okoliškim kmetom.

Liberalci so v zvezi z nacionalizacijo zemlje in zasebno zemljiško lastnino razvili svoj pogled. Pri tem so jih vodili državni interesi, ki so jih predstavljali kot narodne. Agrarno reformo so predstavljali kot zadevo celotnega naroda in ne domeno katerekoli stranke, zato so njen namen in izvajanje presojali z narodno gospodarskega stališča. "Treba je torej naši javnosti enkrat jasno povedati, da ob agrarni reformi ne sme misliti ravno na svoj lastni, osebni hasek, ampak na splošnost, predvsem na državo, ker bo lahko šele ona vsaj v Sloveniji nudila celokupni javnosti koristi iz izvedbe agrarne reforme", je v *Slovenskem narodu* zapisal dr. Avgust Reisman.⁵⁶ Pisec članka v *Domovini* z zgovornim naslovom *V zasebni lastnini - najidealnejša socializacija zemlje!* je to predstavil kot preureditev družbenega reda tako, da bi zadovoljila vse tiste, ki delajo in hočejo za svoje delo imeti pošteno in udobno življenje. Zapisal je, da morajo vsa proizvajalna sredstva biti v skupni lasti. "Narod je gospodar vsega, kar je na njegovi zemlji", iz česar je izhajala njegova zahteva, da mora tudi zemlja služiti splošnosti. Narod je proglasil za lastnika zemlje, kmeta pa za njegovega delavca. "Narod - organiziran v državi - daje malemu in srednjemu kmetu produktivno sredstvo - zemljo, kmet daje delo svojih rok", je menil pisec in postavil zahtevo po izvedbi agrarne reforme, razdelitvi veleposestniške zemlje med take, ki želijo obdelovati zemljo v imenu vsega naroda. Kmeta je tako postavil v službo naroda oziroma države. Popolno izvedbo socializacije pa je videl v primeru, ko obdeluje kmet sam s svojo družino in tudi soodloča o razdelitvi tistega, kar je pridelal. Pridelovalcu je v tem sistemu sicer prepuščal svobodno razpolaganje s pridelki, ampak le toliko kolikor mu to dovoli narod - država. "Zasebna" lastnina, ko je kmet gospodar na svoji zemlji, je po mnenju

⁵¹ Slovenski narod, LII, 16.6.1919, 140.

⁵² Domovina, II, 8.8.1919, 32.

⁵³ Domovina, II, 4.4.1919, 14.

⁵⁴ V *Domovini* je pomladi leta 1919 bila rubrika Razlastitev in razdelitev veleposestev, v kateri so v vrsti člankov o posameznih veleposestvih opisovali njihov razvoj in dokazovali s konkretnimi primeri, kako so se v njih "utapljali" kmetje in kako jim je bila zemlja odvzemana "z zvijačo in nasiljem". To so smatrali za krivico, katero so tuji veleposestniki storili slovenskemu kmetu. O naraščanju veleposesti po zemljiški odvezi glej Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, zgodovina agrarnih panog, I. zvezek - agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 175, 631-637.

⁵⁵ Domovina, II, 28.2.1919, 9.

⁵⁶ Slovenski narod, LIII, 1.2.1920, 26.

pisca predstavljala najidealnejšo socializacijo, zato je menil, da ni treba več nobenih sprememb.⁵⁷ Zahteval je torej le nacionalizacijo zemlje, pri čemer se je omejil na veleposestva ter dodelitev kmetom, ki bi v resnici postali na nek način državni "uslužbenci", ali kot se je izrazil "delavci naroda".

Kljub takim radikalnim pogledom na zasebno lastnino, ki naj bi bila v službi narodne skupnosti, pa je stališče slovenskih liberalcev na agrarno reformo ostajalo še vedno v okvirih meščanskega razumevanja sprememb v zemljiško lastninskih odnosih. Svoje zahteve so omejili na veleposestva, pri čemer so celo ločili med fevdalnimi in kapitalističnimi. Slednje so šteli med obdelovalce. Tuje veleposestnike so želeli zamenjati z domačimi. Poslanec Voglar je tako predlagal, da naj se nacionalizirana veleposestva ne delijo, marveč naj se omogoči odkup celotnega veleposestva. Prav tako je glede poddržavljanja gozdov zastopal mnenje, da naj gozd ostane dosedanjemu lastniku, kateremu pa bi bilo omejeno povsem svobodno razpolaganje z njim.⁵⁸ Prav tako se je zavzel za ohranitev veleposestev tudi avtor v *Slovenskem narodu*, ko je zatrjeval, da je vloga veleposestev "danes drugačna kakor je bila v času tlake." Veleposestva je primerjal z velikimi industrijskimi obrati, odpravljanje prvih pa z odpravo drugih in njihovo nadomestitev z obrtjo. Za veleposest se je zavzel iz ekonomskega vidika, ki ga je predstavil kot splošno korist. Kot v neagrarni proizvodnji imajo tudi v kmetijstvu veleobrati eksistenčno pravico in še večji pomen kot nekdaj, je bil prepričan pisec članka *Agrarna reforma in naša posestva*.⁵⁹ Kompromisni pogled na agrarno reformo, glede razdeljevanja zemlje pa predstavlja tudi volilni program JDS za volitve v Konstituantno. Glede agrarne reforme je na seji izvršnega odbora stranke dr. Žerjav dejal: "Pri nas gre pri tem tudi za zakon proti razdrobitvi zemlje, ker smatramo kmetško družino, ki dostojno izhaja na zaokroženem posestvu za najboljše zrno naroda, s kojim država stoji in pade."⁶⁰

Podobne poglede na agrarno reformo in na namen le te je imela tudi nova politična stranka, ki je izšla iz liberalnega tabora, a je želela postati kmečka stanovska stranka. Samostojna kmetška stranka je nastala v času politiziranja agrarnega vprašanja v slovenskem političnem prostoru leta 1919 in je bila tedaj edina izključno kmečka stranka med vsemi političnimi strankami na Slovenskem. Preko nje so želeli slovenski liberalci prodreti na podeželje, kjer je bila tradicionalna volilna trdnjava Slovenske ljudske stranke in prevzeti njeno mesto med kmeti. To ji je glede na volilni rezultat ob volitvah v Konstituantno tudi do neke mere uspelo, saj so samostojni kmetijci zbrali 21 % glasov slovenskih volilcev in dobili 8 poslancev, več kot JDS. To je bila posledica predvsem njihovega v veliki meri agresivnega nastopa. Njihovo vodilo v nastopu je bilo geslo "Kmet, pomagaj si sam in svoje stališče v državi uravnavaj si sam!", s čimer so izražali v resnici konservativizem v pogledih na družbena in politična dogajanja. Še bolj kot v katoliškem taboru so želeli prikazati kmeta kot temelj družbe in države, poveljevali so kmečko življenje, predvsem pa kmetovo posest. Takšni so bili tudi njihovi pogledi na agrarno reformo, za katero so menili, da ta ne pomeni, "da bi vsakdo smel lastiti si tujo zemljo in tujo lastnino sploh."⁶¹

Bistvo agrarne reforme, kot so jo razumeli v SKS, je predstavil strankin tajnik Alojz Jamnik, ko je zapisal, da "ni in ne sme biti samo 'omejevanje veleposesti', ampak ureditev kmetijsko-gospodarskih razmer za doseg ugodnejše predelovalne možnosti, kmetijske storilnosti in primerne rentabilnosti kmetijskega obrata."⁶² V strankinem programu so zato v zvezi z agrarno reformo zahtevali samo, da naj se k njeni izvedbi "pritegnejo kmetjski zastopniki in kmetijski strokovnjaki."⁶³ V volilnem programu pa so se izrekli za agrarno reformo, vendar ne

⁵⁷ Domovina, III, 19.5.1920, 55.

⁵⁸ Domovina, II, 4.7.1919, 27.

⁵⁹ Slovenski narod, LIII, 7.12.1920, 280.

⁶⁰ Domovina, III, 22.10.1920, 117.

⁶¹ Kmetijski list, I, 17.7.1919, 1.

⁶² Kmetijski list, I, 24.7.1919, 2. A. Jamnik, urednik strankinega glasila in tajnik SKS je v članku Koliko zemlje pustiti velikim posestnikom? sicer poudaril, da ga je napisal kot osebno mnenje, a hkrati je v njem pozval kmete na premislek glede zemljiškega maksimuma. Glede tega je menil, da bi moral biti v ravnini do 30 ha obdelovalne zemlje in do 300 ha celotne površine, v hribovitih predelih do 50 ha obdelovalne zemlje in do 400 ha vse površine, za vzorne kmetije pa prav toliko.

⁶³ Kmetijski list, I, 17.7.1919, 1.

le na razdeljevanje zemlje, "nego bodi prava agrarna reforma, ki naj ustvari pogoje za mogočen napredek kmetijstva."⁶⁴ Večji posestnik, kot se je predstavil v članku v strankinem glasilu *Kmetijskem listu* pa je menil, da je agrarna reforma le izraz "zavisti proti onim, ki so v ugodnejšem premoženjskem položaju."⁶⁵ Tako je bilo v resnici tudi v SKS razumevanje agrarne reforme, na katerem so gradili svoje politično opredelitev do tega ukrepa. SKS ni bila za naglo agrarno reformo, preradikalne so ji bile celo vladne uredbe, v katerih so videli celo boljše vizem. To so sicer bila bolj ali manj javno zapisana in izrečena "osebna" mnenja strankinih vodilnih mož, medtem ko uradno stranka, verjetno iz taktičnih razlogov, zaradi heterogene sestave članstva, ni nadrobneje opredelila svojih stališč do agrarne reforme.⁶⁶

Za izvedbo agrarne reforme so se sicer izrekli, pa tudi za to, da se odvzame zemlja tistim, ki jo imajo preveč in je sami ne morejo obdelati in da se dodeli tistim, ki jo imajo premalo. Hkrati pa so v stranki opozarjali pred prenatrženostjo. Ivan Mermolja, posestnik in strankin funkcionar, je predlagal le nacionalizacijo fidejkomisov, aristokratskih, t.j. fevdalnih veleposestev ter tudi samostanskih in škofijskih, medtem ko je iz podržavljanja izvzel druga veleposestva. Podržavljena posestva naj bi se dala v začasen zakup.⁶⁷ Glede delitve zemlje pa so v volilnem programu zapisali, da naj se upoštevajo samo tisti, ki se s kmetijstvom dejansko ukvarjajo ali to želijo in so zemlje tudi potrebni ter "spособni v smislu nauk in modernih pridobitev tehnike čim bolj gospodarsko porabljati zemljo v korist celokupnosti."⁶⁸ Nasploš so menili, da ne sme biti pri izvajanju agrarne reforme odločilnega pomena velikost zemljišča, ampak gospodarska vrednost le tega, kar je pomenilo, da so v načelu nasprotovali delitvi zemlje. Argument za to so videli v tem, da ni smotno uničevati obstoječe gospodarske enote.⁶⁹ Najbolj določno pa je poglede SKS glede ureditve zemljiških odnosov predstavil Mermolja po volitvah. Zahteve, ki jih je navedel so bile: vsa veleposestva zaseže država, odškodnina se plača samo tistim veleposestnikom, ki dokažejo, da so jih dobili na pravičen način in da na njih delajo, država razdeli posestva proti nizkemu odplačevanju za dobo najmanj 20 let, posestva malih in srednjih kmetov ostanejo nedotaknjena. Razložil je tudi vzrok zakaj je SKS izoblikovala tak pogled na ureditev zemljiških odnosov. Na ta način naj bi se preprečilo odhajanje kmetijskih delavcev, hlapcev, dekel in tudi malih posestnikov v mesta, kjer po Mermoljevem mnenju iz njih "nastajajo najhujši janičarji kmetske misli, ki pomnožujejo boljše vizem, ker žele maščevalen preobrat. Z ureditvijo zemlje pa se vzame tem nezadovoljnejšem orožju."⁷⁰

Agrarni reformi so v SKS na ta način na eni strani dali politični pomen, predvsem pa so jo želeli predstaviti kot gospodarski ukrep. Namen agrarne reforme so predstavljali kot ureditev gospodarskih odnosov med veleposestvi in agrarnimi interesenti.⁷¹ Odkrito so se tudi zavzemali za razlastitev cerkvenih posestev in to ne le veleposestev, temveč tudi malih. "Cerkvena posestva naj se porabijo za izobrazbo našega kmetskega naraščaja", je predlagal v ustavodajni skupščini strankin poslanec Ivan Majcen.⁷²

S takimi svojimi stališči do agrarne reforme je Samostojna kmetijska stranka v resnici želela zastopati interese domačih veleposestnikov in gruntarjev in jih tudi ščititi pred preveč radikalnimi posegi v obstoječe posestne razmere. Anton Korošec jo je zato označil za privesek liberalnih krčmarjev, prekupcev in verižnikov.⁷³ Res pa je, da je ta oznaka izvirala iz politično konkurenčnih razlogov, saj sta se SLS in SKS predstavljali kot kmečki stranki, v njunih stališčih do agrarne reforme pa so opazni nekateri skupni pogledi. To velja zlasti glede zaščite kmečkega posestva kot nedeljive gospodarske enote.

⁶⁴ Kmetijski list, II, 21.10.1920, 43.

⁶⁵ Kmetijski list, I, 31.7.1919, 3.

⁶⁶ Stiplovšek. Programska in organizacijska, str. 73.

⁶⁷ Kmetijski list, I, 14.8.1919, 5.

⁶⁸ Kmetijski list, II, 21.10.1920, 43.

⁶⁹ Kmetijski list, III, 22.9.1921, 38.

⁷⁰ Kmetijski list, III, 6.1.1921, 1.

⁷¹ Kmetijski list, IV, 19.1.1922, 3.

⁷² Kmetijski list, III, 9.6.1921, 23.

⁷³ Slovenec, XLVIII, 8.4.1920, 79.

Pogledi stranke slovenskega delavstva, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, na agrarno reformo se niso v načelih bistveno razlikovali od razumevanja tega vprašanja v t.i. meščanskih strankah. Ob koncu prve svetovne vojne stranka še ni imela izoblikovenega jasnega stališča glede agrarnega in kmečkega vprašanja. Svoj pogled na to problematiko je sicer predstavil Prepeluh - Abditus, ki pa je ostal pred vojno v stranki "glas vpijočega v puščavi".⁷⁴ O kmečki problematiki je pisal že v knjižici *Problemi malega naroda*. Glavni izvedenec v socialnodemokratski stranki o agrarni reformi po prevratu je bil prav tako Abditus, tako da so socialnodemokratske misli o tem v resnici njegove. Kmečki program JSDS je predstavil na shodu v Šmihelu pri Novem mestu februarja 1919. Pojasnil je pomen socializma za kmeta, ki mora postati predstavnik agrarnega socializma. Kot cilj, za katerega se mora boriti pa je postavil osvoboditev zemlje. Za doseg tega cilja je zahteval izvedbo popolne kmečke odveze po načelu, da "bodi zemlja samo tistega, ki jo sam obdeluje." Kot pogoj za doseg tega je videl v razlastitvi in omejitvi veleposestev. Zemljiški maksimum, ki po njegovem mnenju ne bi smel biti visok, 100 johov (=oralov), je postavil za pogoj uspešne agrarne reforme. V tem je videl možnost razdelitve zemlje med čim več kmetov, saj je trdil, da skoraj polovica kmetov na Slovenskem nima svoje zemlje. "Zemlje je pri nas za vse dovolj, ako se pravično razdeli", je menil Abditus.⁷⁵

Avtor strankinega stališča o kmečkem vprašanju, ki ga je sprejela JSDS na XI. kongresu v začetku novembra 1919, je bil tudi Abditus. V sprejeti resoluciji je predstavil zahteve socialne demokracije glede reševanja kmečkega in agrarnega vprašanja. Kot pogoj za izpolnitev postavljenih zahtev pa je postavil agrarno reformo kot radikalen poseg v posestne razmere. Zbor se je izrekel za razlastitev veleposestev pa tudi zemljiške lastnine cerkve in verskih redov. Načela, ki jih je za preureditev zemljiških odnosov postavila JSDS, so bila ohranitev malega kmečkega obrata, vendar so se hkrati izrekli za združevanje malega kmeta v prisilne zadružne gospodarske enote kot edine, ki zagotavljajo kmetom ekonomski napredek v pogojih kapitalistične ureditve. Gozdovi pa naj bi bili vodeni kot veleobrati. Kot idealne lastninske odnose je strankin zbor postavil večno najemno pravo. Zahtevali so tudi uvedbo zakona o neprodajnosti malih in srednjih kmečkih posestev.⁷⁶

Socialno demokratska stranka se je izrekla za agrarno reformo že prej. Prvič so zahtevali razlastitev fidejkomisov, zemljišč raznih skladov in veleposestev ter uvedbo prisilne državne uprave zanje že na shodu JSDS konec novembra 1918,⁷⁷ nato pa tudi na "vseslovenski" konferenci stranke januarja 1919. Na tej so izrekli zahtevo po razlastitvi cerkvenih veleposestev vseh veroizpovedi.⁷⁸

Slovenski socialdemokrati so se tudi izrekli za načelo, da je lastnik zemlje lahko le tisti, ki jo sam s svojo družino tudi obdeluje. V resnici pa so smatrali za lastnika zemlje narod. Zemlja je po njihovem prepričanju last vseh, ki pa se izroča v posest pravemu obdelovalcu. Zemlje pa naj bi dobil le-ta toliko, da bo mogel živeti s družino od njenih sadov. Razdelitev zemlje med kmete so zagovarjali iz socialnega in ekonomskega stališča, saj so bili prepričani, da proizvodnja na malih posestvih nadkriljuje proizvodnjo na velikih.⁷⁹ Zavzemali so se za zaščito malih kmečkih posestev, a hkrati so njihovo prihodnost videli v združevanju v zadruge. "Bodočnost bo prinesla socialistične poljedeljske zadruge z enotnim smotrenim centralnim vodstvom", je bilo razloženo v *Ljudskem glasu* v zvezi z resolucijo JSDS o kmečkem vprašanju.⁸⁰ Z zadrugami so v Kmetско-delavski zvezi, politični, strokovni in gospodarski organizaciji delavskega ljudstva na kmetih, delovala pa je v okviru JSDS in po njenem programu, povezovali tudi moderno agrarno reformo. V delovnem programu KDZ o agrarni reformi je bilo namreč govora o dveh vrstah razdelitve zemlje. Po prvi, imenovali so jo navadna, naj bi vsak dobil kos zemlje. Druga razdelitev pa naj bi temeljila na zadružnem sistemu oziroma nakupu ali zakupu zemljišča preko

⁷⁴ Prepeluh - Kermavner, str. 393.

⁷⁵ Naprej, III, 19.2.1919, 41.

⁷⁶ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920. Beograd 1951 (dalje navajam: Zgodovinski arhiv KPJ, V) str. 402-403.

⁷⁷ Zgodovinski arhiv KPJ, V, str. 372.

⁷⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, V, str. 375.

⁷⁹ Naprej, III, 29.4.1919, 97.

⁸⁰ Ljudski glas, I, 26.12.1919, 30.

zadruga. Ta oblika razdelitve zemlje se jim je zdela naprednejša in so ji dajali večji pomen. "Če se bomo s tem sprijaznili že sedaj, smemo računati na dober uspeh pozneje", je menil pisec delovnega programa KDZ.⁸¹

V *Demokraciji* je Henrik Pajer pisal o nacionalizaciji zemlje, katero je predstavil kot sredstvo za doseg osnovnega cilja socializma na gospodarskem področju - socializacijo. Izražal je prepričanje, da je prvi korak k socializaciji zemlje podržavljenje vseh veleposestev in da mora biti gospodar zemlje država. Odločno pa je nasprotoval razdeljevanju razlaščenih veleposesti med kmete, ker "ako se ta posestva ne podržavijo ali pa vsaj ne komunalizirajo (preidejo v last in upravo občine - op. Z.Č.) ostane v bistvu vse pri starem. Razkosanje veleposestev na male, neplodonosno delujoče obrate, bi le zadržalo nacionalizacijo zemlje in centralizacijo poljedeljske produkcije." V razdrobljenosti posestev je poleg nizke kulturne stopnje in zaostalega načina proizvodnje videl pglavitni vzrok slabosti kmetijstva, zato je dal prednost velikom obratom, ki se pod vodstvom strokovnjakov centralizirani ukvarjajo s poljedeljsko proizvodnjo.⁸² To je bilo stališče "doslednega socialista", ki je izražalo maksimalen pogled na posege v zemljiške lastninske odnose, v katerih pa ni bilo opaziti misli o izvajanju agrarne reforme, kakršna je bila sicer zastopana med slovenskimi socialdemokrati.

Slovenski komunisti, ki so ob razkolu s socialno demokratsko stranko "napravili obrat na jug",⁸³ niso na agrarno vprašanje in na agrarno reformo gledali bistveno drugače kot v JSDS. Komunisti so se tudi zavzemali za agrarno reformo, za razlastitev veleposestev in cerkvenih posestev in dodelitev zemlje tistim, ki jo "obdelujejo v potu svojega obraza". V resoluciji o agrarnem vprašanju sprejeti na prvem kongresu Delavske socialistične stranke za Slovenijo, to je komunistov, aprila 1920, ti niso niti izražali svojih izvirnih stališč, marveč tista, ki jih je leto dni pred tem sprejel prvi, združevalni kongres jugoslovanskih komunistov. Nasploh so bili slovenski komunisti tudi v naslednjih letih v veliki meri glede opredelitev do agrarnega in kmečkega vprašanja vezani na stališča partijskega "centra" in niso izražali kakšnih svojih posebnih mnenj. Med vsemi slovenskimi političnimi strankami je bila v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države prav KPJ najbolj "jugoslovanska" v organizacijskem in direktivnem pomenu, saj je izražala in usmerjala svojo politično misel in akcijo za ozemlje celotne države iz enega organa. To je vzrok, da ni mogoče misli o agrarni reformi slovenskih komunistov obravnavati ločeno od celotne KPJ.

Resolucija o agrarnem vprašanju, ki so jo kot ostale sklepe beograjskega prvega kongresa sprejeli tudi slovenski komunisti, sicer leto dni kasneje, je vsebovala poudarjeno protifevdalno usmeritev. Razlogi za to so bili predvsem pragmatični, saj so v fevdalnih ostankih videli razlog zadrževanja ekonomskega razvoja, za katerega razvoj pa je imel proletariat interes. V ekonomskem razvoju so videli možnost, da se pripravijo "objektivni pogoji za zmago nove socialistične oblike proizvodnje." Korenita odprava vseh še obstoječih fevdalnih ostankov jim je torej pomenila predvsem sredstvo za doseg cilja, ustvariti pogoje za proletarsko revolucijo in ne toliko sam cilj. V resoluciji so se izrekli za razlastitev ostankov fevdalizma brez odškodnine in za razdelitev zemlje med kmete v njihovo last. Kot "demagoško in utopijsko parolo in kot mero (ukrep - op. Z. Č.) socialne in politične reakcije" so zato odklonili tudi zakup, prav tako pa tudi socializacijo posameznih veleposestev, za kar so tudi obstajali predlogi. "Samo z razlastitvijo politične in ekonomske moči buržoazije in s popolno likvidacijo kapitalističnega reda je mogoče pretvoriti socializem i idejo v delo", je opredeljevala resolucija reševanje agrarnega vprašanja.⁸⁴

Na II. kongresu KPJ leta 1920 v Vukovarju, katerega so se udeležili tudi slovenski predstavniki, je tudi v stališčih do agrarne reforme prišlo do različnih mnenj med pripadniki manjšine in boljševiške večine v stranki. Slovenski delegati so se vsaj glede kmečkega vprašanja, sodelovanja delavskega gibanja s kmeti, postavili na stran desnice, medtem ko pa glede agrarnega vprašanja in agrarne reforme niso povedali svojega mnenja. Stališča obeh

⁸¹ Ljudski glas, II. 10.11.1920, 46.

⁸² Demokracija, II. 1919, 4-7. str. 49-57.

⁸³ Prepeluh - Kermavner, str. 512.

⁸⁴ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921, št. I, 37. Ljubljana 1980, str. 93-

"struj" so bila namreč različna tudi glede razumevanja tako namena agrarne reforme kot tudi samega izvajanja le te. Složni so bili samo v tem, da je potrebno odpraviti z njo fevdalne ostanke. Razhajali pa so se ob vprašanju, ali naj se razlaščena zemlja razdeli med kmete, v prvi vrsti male in tiste brez zemlje, ali naj se socializira. Manjšina je na agrarno reformo gledala predvsem kot na nujen takojšnji ukrep s socialno vsebino. Bili so za razdelitev razlaščene zemlje. Po mnenju Živka Topalovića bi se s tem najbolje pomagalo malim kmetom, saj bi se njihovo posestno stanje izboljšalo. Menil je, da s tem malemu kmetu bolj pomaga kot pa z revolucijo. "KPJ je zato prisiljena, da danes zahteva razdelitev posestev fevdalnega izvora in načina dela v privatno lastnino malim kmetom namesto njihove socializacije", je bilo stališče Topalovića v predlogu akcijskega programa, katerega je predlagal kongresu.⁸⁵ Levica pa se je zavzemala bolj za socializacijo vse razlaščene zemlje, pa tudi za postopno razlaščanje vseh kmetov, tudi malih, torej za načelo odprave zasebne lastnine v kmetijstvu. V polemiki s Topalovićem je Sima Marković sicer zatrjeval, da ni namen komunistov razlastitev vseh kmetov, pri čemer je posebej poudaril, da to velja za prvo obdobje revolucije.⁸⁶ Vse spremembe v lastninskih odnosih pa so v večini pogojevali z revolucijo oziroma z uvedbo diktature proletariata.

Komunistična večina v KPJ se je ogrevala za izvedbo agrarne reforme v dveh etapah; v prvi bi razlastitev zadela veleposestva in tudi velike kmete, malim in tistim brez zemlje pa bi se brezplačno dodelila, v drugi pa bi padli pod razlastitev tudi ti, njihova zemlja pa bi se socializirala. V strankinem programu, sprejetem, na tem kongresu, je nato glede razlastitev in socializacije prevladal kompromis; razlastila in socializirala naj bi se samo veleposestva. Ta naj bi služila za zgled, kako je mogoče zemljo obdelovati z modernim orodjem in stroji. Namen tega pa je bil prepričati na podlagi pozitivnih izkušenj male in srednje kmete, da bi se sami, prostovoljno odločili za skupno obdelavo zemlje. S tem je program v bistvu sprejel načelo prostovoljne in postopne kolektivizacije kot ideala marksistične misli o reševanju agrarnega vprašanja. Vse spremembe v lastninskih odnosih in tudi izvajanje zamišljene agrarne reforme pa so v komunistični večini pogojevali z revolucijo oziroma uvedbo sovjetske oblasti, medtem ko se je desnica prav s tako zasnovano agrarno reformo skušala izogniti revoluciji za vsako ceno. To so skušali s potešitvijo lakote po zemlji in izboljšanjem, posestnega stanja večine kmečkega prebivalstva.

Protifevdalna usmeritev agrarne reforme, kakršna je bila sprejeta na II. kongresu leta 1920, je v KPJ ostala v veljavi tudi v naslednjih obdobjih, ko je bila KPJ postavljena izven zakona in se je pripravljala na revolucijo v ilegali. Partijo pa je v njenem revolucionarnem snovanju in delovanju bolj zanimalo kmečko vprašanje kot pa reševanje agrarnega. Tega so smatrali bolj za sredstvo reševanja prvega in sredstvo razrednega boja.

Do agrarnega vprašanja in tudi agrarne reforme se je KPJ sicer v dvajsetih letih še večkrat opredelila, pri čemer je šlo v resnici za ponavljanje istih stališč. Resolucija o agrarnem vprašanju, sprejeta na III. državni konferenci, je bila nato skoraj dobesedno ponovljena in sprejeta tudi v Neodvisni delavski stranki Jugoslavije, legalni obiki delovanja KPJ. V teh dokumentih niso partijski pogledi na agrarno reformo nič spremenjeni ali dopolnjeni, vsaj glede delitve zemlje in stališča do lastnine. Osnovna ugotovitev vseh resolucij o agrarnem vprašanju je bila ocena, da je agrarna reforma buržoazna in da ni izpolnila pričakovanj, zato je naloga Partije boj proti njej. To je bilo ponovljeno tudi v resoluciji III. kongresa KPJ maja 1926 o agrarnem in kmečkem vprašanju.⁸⁷

Na protifevdalnem stališču, kar zadeva agrarno reformo, je bila tudi NDSJ. Bili so na eni strani za razdelitev zemlje brez odškodnine s polnim inventarjem, na drugi pa za socializacijo vseh veleposestev v državi.⁸⁸ Take so bile tudi zahteve izražene v resoluciji o agrarnem vprašanju in delu NDSJ na kmetih. Zahtevali so proglasitev zemlje, ki so jo jemali kmetje v 4-letni zakup za njihovo lastnino, pa tudi zaplembo vse cerkvene in samostanske zemlje.⁸⁹ Iste

⁸⁵ Drugi (Vukovarski) kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/2. Komunist, Beograd 1983 (dalje navajam: 2. kongres KPJ), str. 112.

⁸⁶ 2. kongres KPJ, str. 200.

⁸⁷ Treći kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/6. Komunist, Beograd 1986, str. 162-178.

⁸⁸ Glas svobode, I. 21.5.1923, 1: Program Nezavisne delavske stranke Jugoslavije.

⁸⁹ Glas svobode, II. 24.1.1924, 4: Predlogi za referendum.

zahteve so bile izražene tudi na 1. kmetijski konferenci NSDJ, katero je pripravilo marca 1924 v Ljubljani pokrajinsko tajništvo. Konferenca je bila sklicana z namenom približati stranko kmetom. Ustanovili so kmečki odbor, v resoluciji pa je bil dan poudarek na kmečkem vprašanju.⁹⁰

Socializacijo zemlje so imeli v mislih tudi slovenski socialisti, natančneje socialni demokrati na Štajerskem, zbrani okoli dr. Milana Koruna. V članku *Socializem in agrarno vprašanje* so zapisali, da "socializem ne bo odpravil zasebne lastnine od danes na jutri, pač pa bo ustanovil možnost takega prehoda, da bo socializiral predvsem tam, kjer so dani predpogoji za to, tam, kjer je podjetje ali obrat 'zrel', zmožen, da se obdrži pri življenju sam." Za takega so smatrali veleposestva, za katera so predvidevali socializacijo, pa tudi skupno obdelavo. Za male kmete pa so bili prepričani, da bodo na podlagi pozitivnih rezultatov tovrstne obdelave izgubili svoj konservativizem in željo po lastnem koščku zemlje.⁹¹ S takšnim stališčem o postopni socializaciji in kolektivizaciji pa so se zelo približali stališčem komunistov.

Zanimanje za agrarno reformo je v veliki meri usahnilo pri vseh političnih strankah po volitvah v Konstituantno. Ni bilo več pomembno sredstvo za pridobivanje volilcev, pa tudi revolucionarni zagon kmetov je prenehal. V tem času so bili izdani že tudi vsi pomembnejši zakonski akti, ki so opredeljevali agrarno reformo.⁹² Politična misel o agrarni reformi, ki se je izoblikovala v obdobju od konca prve svetovne vojne pa do sprejema ustave pri vseh političnih strankah v Sloveniji, je bila tako na eni strani predvsem izraz družbenega in političnega stanja, na drugi pa politične taktike. V pogledih na agrarno reformo je pri različnih strankah zato vidna njihova idejna in politična usmeritev in pa pragmatičen pogled na ta ukrep. Ta je v veliki meri izraz socialne sestave posamezne stranke. Kot v vsem političnem življenju je bila "precejšnja razlika tudi med teoretičnimi programi in praktičnimi poljudnimi gesli"⁹³ tudi v primeru pogledov in pristopa do agrarne reforme. Klub načelnemu pristanku vseh, da je veleposestva fevdalnega porekla, ki so bila v lasti tujerodcev treba odpraviti, pa tudi načela, da naj pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo, pa je v političnem življenju služila agrarna reforma tudi za medstrankarsko obtoževanje in "razkrinkavanje" političnih nasprotnikov.

V dvajsetih letih ni v slovenski politiki opaziti malodane nobenih novih misli o agrarni reformi. Pisanje o agrarni reformi je bilo bolj v vlogi političnega sredstva v odnosu do druge, nasprotne stranke. Samostojna kmetijska stranka je v svojem časopisu *Kmetijske novice* v nekaj člankih o agrarni reformi ponovila obtožbe na račun SLS in ugotavljala, da so si kmetje pač sami krivi, če se agrarna reforma ne izvaja, saj so to sami izbrali, ker so volili SLS.⁹⁴ *Slovenec* pa je v nekaj uvodnikih aprila 1925 nasprotoval zahtevam liberalcev in njihovim zahtevam po razlastitvi cerkvenih veleposestev, predvsem posestev ljubljanske škofije.⁹⁵ Kljub temu, da je bila agrarna reforma sredstvo medstrankarskega boja, pa slovenske politične stranke tudi v svojih volilnih programih in proglaših za volitve v dvajsetih letih niso tej temi posvečale posebne pozornosti.

O agrarni reformi so se izjavljali posamezniki, vidnejši pripadniki političnih strank, ob sprejemanju zakonskih aktov o tej problematiki v skupščini. Tako se je ob uzakonitvi štiriletnega zakupa veleposestniške zemlje maja 1922 oglasil v *Slovenskem narodu* "priznani veščak", kot ga je predstavilo uredništvo, in nasprotoval temu. Dokazoval je, da je s tem kršena pravica do zasebne lastnine, ki jo je smatral za tisto, na čemer stoji ali pade vsaka država. Zapisal je: "Ona država, ki dejansko zanika osebno lastnino, če jo tudi formalno priznava, pade

⁹⁰ Glas svobode, II, 13.3.1924, 12.

⁹¹ Enakost, III, 1.12.1922, 18.

⁹² V letu 1920 je ministrstvo za agrarno reformo izdala nekaj naredb, s katerimi so bila vsa veleposestva postavljena pod državno nadzorstvo, nekatera pa tudi pod sekvester - državno upravo. Izdana je bila tudi uredba o delni ekspropriaciji zemljišč veleposestev za javne interese, kolonizacijo in izgradnjo delavskih in uradniških stanovanj in vrtov, in uredba, ki je omogočala dajanje zemljišč veleposestev v 4-letni zakup. S tem je bila končna rešitev agrarne reforme odložena, veleposestniki pa so morali dati zemljo v 4-letni zakup poljedelcem brez zemlje ali tistim, ki je niso imeli dovolj, vojnim invalidom vdovam padlih vojakov, dobrovoljcem, združenim organizacijam ali kolektivnim interesom. Ta odlok je postal maja 1922 zakon. Janša, n. d., str. 175-176.

⁹³ Melita Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. Slovenci v desetletju 1918 - 1928, zbornik razprav iz kulture, gospodarske in politične zgodovine, uredil Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 358.

⁹⁴ Kmetijski list, V, 8.8.1923, 42; Kmetijski list, VI, 7.5.1924, 19.

⁹⁵ Slovenec, LIII, 25.4.1925, 92; 26.4.1925, 93.

pod nivo najpreprostejše države divjakov."⁹⁶ V *Slovenskem narodu* je v letu 1922 izšlo še več člankov, v katerih so avtorji nasprotovali agrarni reformi v vsaki obliki, kajti "vsi oni državni ukrepi, ki segajo v premoženjske pravice, so pač sami po sebi silno sumljivi in opasni... Že beseda agrarna reforma sama na sebi je prinesla produkciji dosti gorja in škode." Zavzel se je proti delitvi zemljišč, ker je videl možnost dviga proizvodnje kot pogoja blagostanja države le v velikih posestvih.⁹⁷ To so sicer bila izražena mnenja posameznikov, ki pa so očitno odgovarjala mnenjem uredništva tega glasila slovenskih liberalcev. Nasploh pa so prav pripadniki te stranke najbolj odkrito napadali agrarno reformo in izražali zaščito veleposestev. Tako delo je bila brošura, ki jo je napisal veleposestnik z Vrhnike Josip Lenarčič in je izšla v samozaložbi leta 1921 v Ljubljani v srbohrvaškem jeziku.

Po sprejetju vseh poglavitnih zakonov o agrarni reformi do sredine dvajsetih let je izvajanje teh v praksi postalo tema, okoli katere so se vrtele misli in se tudi lomila kopja v slovenski politiki. Opredelitev za izvajanje agrarne reforme je dobilo medstrankarski značaj. V Slovenski kmetijski stranki se je proti koncu dvajsetih let izoblikovalo mnenje, da je treba agrarno reformo končati. Očitno so drugim strankam, da jo predstavljajo kot "boljševisko nevarnost" zato, da bi preprečile njeno izvajanje.

Vodilno vlogo v teh zahtevah je prevzela Zveza slovenskih agrarnih interesentov, "organizacija malokmetiškega delavskega ljudstva". Želela je biti nadstrankarska organizacija, ki je govorila v imenu 20.167 revnih kmečkih družin kot so sami trdili. Edino podporo v javnosti jih je nudilo glasilo Slovenske kmetijske stranke *Kmetijski list*. V Zvezi sta igrala vodilno vlogo Albin Prepeluh in dr. Janže Novak. V letih njenega najaktivnejšega delovanja sta oblikovala njen idejni profil.⁹⁸

"Zveza" je v številnih resolucijah, naslovljenih na vlado, zahtevala izvajanje in končanje agrarne reforme, za kar je predlagala vrsto konkretnih rešitev. Zahtevali so poseben agrarni zakon za Slovenijo, predsvem pa znižanje zemljiškega maksimuma za razlaščenata veleposestva s 75 na 50 ha. To so utemeljevali s tem, da je mogoče v Sloveniji največ tolikšno površino obdelati v lastni, družinski režiiji brez najete delovne sile. Stali so torej na načelu delovnega odnosa do zemlje. V "Zvezi" so na agrarno reformo gledali širše kot le na razdelitev zemlje in so v zvezi z njo zahtevali ureditev dednega prava, reformo zakonov o razkosavanju in zloževanju, to je arondacijah kmetijskih zemljišč, zakon o kreditih in zadolževanju, o melioracijah ter reformo lastništva planinskih pašnikov. Bili so tudi za odpravo viničarskih in drugih deputatnih odnosov. Za deputatno zemljo so zahtevali, da mora postati last tistih, ki jo obdelujejo. Namen te zahteve pa so utemeljevali tudi z obrambnim razlogom, ker "država se mora zavedati, da bo najboljša njena obmejna obramba tisti mali kmet, ki se bo zavedal, da v slučaju potrebe brani svojo zemljo, svoj svobodni kmetijski dom."⁹⁹

Posebno vztrajni so bili glede zahteve, da morajo pasti pod agrarno reformo tudi veleposestniški gozdovi in pašniki pa tudi cerkvena veleposestva. Leta 1929 so predlagali, da naj bi vsa gozdna posestva z nad 200 ha postala kolektivna last države. O poddržavljenju gozdov in skupni lastnini le teh je pisal Prepeluh že v knjigi *V boju za zemljo in državo* in razložil namen takšnega reševanja problematike gozdov. "Prva in poglavitna naloga njihovega skupnega gospodarstva je, da se gozd ohrani in izboljša ter podpre kmetско gospodarstvo z realnimi pravicami do rabnega lesa in stelje in kjer je mogoče tudi do paše."¹⁰⁰ Vprašanje gozdov pa je postalo posebno aktualno po izdaji zakona o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih julija 1931, ki je predvidel dodelitev razlaščenih gozdov političnim občinam. To je "Zveza" odklonila,

⁹⁶ Slovenski narod, LV, 1.6.1922, 124.

⁹⁷ Slovenski narod, LV, 17.9.1922, 211.

⁹⁸ Delovanje Zveze slovenskih agrarnih interesentov je predstavil v knjigi *Agrarna reforma*, naš veliki socialni problem, Ljubljana 1933, njen podpredsednik, v resnici pa njen idejni snovalec in vodja Albin Prepeluh. Objavil je zapise o občnih zborih in resolucije sprejemane na teh, iz katerih se lahko razbere njene zahteve in misli o agrarni reformi. (dalje navajam: Prepeluh, *Agrarna reforma*). Zveza je bila uradno ustanovljena na občnem zboru 24.3.1929, vendar je imela prvo zborovaje že novembra 1928, na katerem so oblikovali poglavitne zahteve in svoj pogled na agrarno reformo.

⁹⁹ Prepeluh, *Agrarna reforma*, str. 32; zborovanje slovenskih agrarnih interesentov v letu 1931.

¹⁰⁰ Albin Prepeluh: *V boju za zemljo in državo*, socialno politična pisma. Kmetijska matica, Ljubljana 1928, str.

kot subjekte agrarne reforme pa je želela postaviti pašniške in gozdne zadruge, katerih je bilo ustanovljenih 176. Združene so bile v Zvezo pašniških in gozdnih zadrug kot centralni organ, ki naj bi vodil skupno gospodarstvo pri izkoriščanju gozdov. Prepeluh pa je predlagal, da naj bi dohodki iz razlaščenih gozdov šli v poseben sklad kot osnove starostnega in tudi nezgodnega zavarovanja malih kmetov in kmečkih delavcev.¹⁰¹ Predlagano skupno upravljanje razlaščenih gozdov po enem načrtu so v "Zvezi" utemeljevali s primerjavo z "Verskim zakladom" nastalim po jožefinskih reformah konec 18. stoletja po razpustitvi nekaterih samostanov. Prepeluh je predlagal, da bi se podoben sklad moral ustanoviti iz razlaščenih veleposestniških gozdov.¹⁰²

Čeprav je Prepeluh smatral, da je "zasebna lastnina kmetov potrebna in neodpravljliva, ako hočemo vzdržati in dvigniti kmetijsko produkcijo",¹⁰³ pa je zaradi zemljiške razdobljenosti in preprečenega izseljevanja zaradi izbruha svetovne gospodarske krize zapisal, da "smemo z vso gotovostjo pričakovati, da bo nekega dne postavljeno čisto konkretno vprašanje, kako preiti tudi v poljedeljski produkciji k načrtnemu gospodarstvu in potem njega celo k nekakšnemu kolektivizmu, kakršen bi bil primeren za naše drobne in siromašne razmere."¹⁰⁴

Zveza slovenskih agrarnih interesentov se je na eni strani torej zavzemala za ohranitev velikih gozdnih kompleksov v skupni upravi, na drugi pa tudi za ohranitev malih kmetij. V njih so videli za slovenske razmere najidealnejšo obliko posesti. Na državo so zato naslovili zahtevo, da naj njeni kmetijski organi "posvetijo vso pažnjo napredku gospodarstva na mali kmetiji... Smatramo za naš narodni interes, da naš človek tudi delavec v obrti in industriji ostane na svoji zemlji in pod svojo lastno streho, vsled česar bo treba posvetiti večjo pažnjo vprašanju naše male zemljiške posesti", so zapisali v resoluciji, sprejeti na zborovanju "Zveze" leta 1931.

Nujnost obstoja malih kmetij, kar so povezovali z agrarno reformo oziroma razdeljevanjem razlaščene veleposestniške obdelovalne zemlje, pa je Janže Novak utemeljeval s svetovno gospodarsko krizo, ki je v tistem času zajela tudi Slovenijo. Po njegovem mnenju je bila prav mala kmetija najprimernejša gospodarska oblika za premagovanje krize. Hkrati pa je priporočal kot primerno obliko tudi "mešane" kmetije, torej polproletarski oziroma polkmečki delovni odnos. Male kmetije in "mešana" gospodarstva je povezoval z industrializacijo Slovenije, v čemer je videl možnost in nujnost razvoja glede na prenaseljenost in zmanjšane možnosti izseljevanja zaradi gospodarske krize. Agrarno reformo, obstoj malih kmetij je neposredno povezal z industrializacijo in ustvarjanjem "mešanih" kmečkih gospodarstev. Zapisal je: "Mala kmetija pomeni v gospodarskem pogledu neposredno potrošnjo proizvodov naše zemlje, v kulturnem in moralnem pogledu omogočuje mala kmetija našemu človeku ohraniti neposredno zvezo z zemljo, ki je za fizično zdravje in za vzgajanje novih naraščajev neprecenljivega pomena. Ta malokmetska Slovenija pa nujno zahteva, da jo industrializiramo. Za industrializacijo Slovenije nudi prav ta mala kmetija dobrih in cenjenih delavcev. naša zemlja pa druge tehnične predpogoje. Vsakdo mora priznati, da pomeni razvoj v tej smeri boljšo bodočnost Slovenije."¹⁰⁵ Odpravo veleposesti in vzpostavitev malih kmetij je torej želel zato, ker je videl v tem možnost za industrializacijo Slovenije.

Za male kmetije, organizirane v gospodarske skupnosti, ki bodo z racionalno organizacijo obdelovale zemljo enako ali bolje kot na veleposestvih, se je opredelil tudi uvodničar v liberalno usmerjenem *Mariborskem večerniku Jutra*. Izvajanje agrarne reforme pa je povezal z obrambo državne in narodnostne meje na Štajerskem, "to pa je vredno več nego iznašajo morebitne izgube na produktivnosti zemlje."¹⁰⁶ Misel o povezanosti agrarne reforme in obrambe meje je zastopal tudi avtor podlistka D.F. z naslovom *Bajtarjem zemljo v Kmetskem listu* leta 1940, ko je menil, da je treba v Halozah in Slovenskih goricah tuje lastnike vinogradov razlastiti. "Tu ne gre za brezobzirnost proti inozemskim posestnikom, ampak za varnost naše meje."¹⁰⁷

¹⁰¹ Kmetski list, XIII, 21.9.1932, 38.

¹⁰² Prepeluh, *Agrarna reforma*, str. 44-45, 54.

¹⁰³ Prepeluh, *V boju za zemljo*, str. 102.

¹⁰⁴ *Sodobnost*, I, 1933, str. 275.

¹⁰⁵ Kmetski list, XII, 17.6.1931, 24.

¹⁰⁶ *Mariborski Večernik Jutra*, V(XII), 8.1.1931, 5.

¹⁰⁷ Kmetski list, XXII, 21.2.1940, 8.

Na narodnoobrambni vidik agrarne reforme so v tridesetih letih opozarjali v vseh slovenskih političnih taborih. V času svetovne gospodarske krize, ki se je na slovenskem kazala v prvi polovici tridesetih let, se je namreč proces odtujevanja zemlje Slovincem zaostрил. Nemci so na slovenski severni narodnostni meji želeli premakniti nemško jezikovno mejo proti jugu in so v ta namen kupovali slovenska posestva.¹⁰⁸ Slovenski kmetje so na svojih nekdanjih posestvih postajali delavci in dninarji. Na nevarnost takšnega procesa za posameznika še bolj pa za celotno slovensko narodnostno skupnost in Slovenijo so opozorili v *Slovincu* in priporočili preprečevanje nakupov slovenskih posestev po tujerodcih.¹⁰⁹ Še bolj odločni so bili v nacionalističnem unitarističnem gibanju, ki se je v Mariboru zbiralo okoli časopisa *Borba*. V svojem socialnem programu so med drugim izrazili zahtevo, da naj bo bogastvo tistega, ki ga ustvarja. V tem in nacionalnem smislu je bila postavljena tudi zahteva, da naj se zemlja, ki so jo kupovali v obmejnih krajih tujci, da tistemu, ki jo obdeluje. To pa je bil slovenski kmet oziroma natančneje bajtar. "To bo najboljše narodno-obrambno sredstvo", so zapisali v članku, v katerem je bilo rečeno, da so najlepša posestva v rokah tistih, ki tam ne živijo in niso jugoslovanski državljani, da bodo "lahko zavpili na evropska ušesa: Poglejte vsa Spodnještajerska je v naši posesti in ne v posesti tistih, ki danes tam vladajo!"¹¹⁰

S slovenskim narodnim vprašanjem oziroma njegovim reševanjem v vsej širini so zahtevo po lastništvu proizvodnih sredstev povezali v gibanju slovenskih mačkovcev zbranih okoli glasila *Slovenska zemlja*. V programskem članku *Kaj hočemo?* so zapisali, da je slovenska skupnost po svoji večini kmečko-delavska in da njim pripada gospodarska in politična moč ter da bo Slovenija svobodna samo takrat, ko bodo proizvodna sredstva last tistih, ki sami obdelujejo zemljo ali njene pridelke predelujejo s svojo roko in s svojim umom.¹¹¹

V tridesetih letih se je zanimanje za agrarno reformo v slovenski politiki zmanjšalo, pač pa je poraslo obravnavanje problema gospodarskega in socialnega položaja slovenskega kmeta in vprašanja kmečkih dolgov. Zadolževanje kmetov je bilo namreč vzročno posledično povezano prav z agrarno reformo, saj je bilo v veliki meri posledica njene delne izvedbe.¹¹² S problematiko zadolževanja kmetov, propadanja kmetij in obubožanjem kmetov ter njihovo popolno proletarizacijo so se sicer ukvarjali v vseh političnih taborih, prednjačili pa so v marksističnem, v katerem so vprašanje zadolženosti obravnavali v povezavi z družbenimi odnosi.

Slovenski komunisti so svoje stališče o agrarni reformi izražali v prvi polovici tridesetih let v svojih notranjih partijskih programskih nastopih, pa še to bolj posredno. Javno pa je o problematiki agrarne reforme pisal Boris Kidrič pod psevdonimom A. Smrekar v *Književnosti*, ko je kritično obravnaval "Zvezo slovenskih agrarnih interesentov" oziroma Prepeluha kot njenega idejnega ustanovitelja in voditelja.¹¹³ Ko je ocenjeval Prepeluhovo knjigo *Agrarna reforma, naš veliki socialni problem*. Kidrič se je v tem prvem delu kritike Prepeluhove knjige (napovedano nadaljevanje ni bilo objavljeno) lotil samo uvodnih poglavij, v katerih je avtor na kratko orisal agrarno reformo v starem in srednjem veku in pred prvo svetovno vojno v jugoslovanskih pokrajinah. Prepeluhu je očital, da boja za zemljo ni obravnaval kot proces v zgodovinskem razvoju in da v knjigi ni analize.

V Kidričevih ocenah Prepeluhove knjige sicer ni konkretnih pogledov na agrarno reformo, ampak le znano marksistično stališče do nje kot do nerešenega problema meščanske revolucije. Vendar pa Kidričev prispevek kaže na zanimanje slovenskih komunistov za agrarno reformo. To je bilo namreč prvo javno izražena misel slovenskih komunistov o agrarni reformi, v kateri sicer

¹⁰⁸ V okraju Gornja Radgona je v letih 1933-1937 prešlo v nemške roke 214 slovenskih posestev, v okraju Maribor-levi breg pa 245 zemljišč. Najbolj se je povečala nemška posest na območju Slovenskih goric. V okraju Gornja Radgona je bilo v letu 1922 v nemških rokah 22 % zemlje, leta 1937 pa že 48 % kakovostno najboljše zemlje. Nemški posestniki so skušali tudi na Kočevskem sistematično prodirati proti jugu kočevskega nemškega jezikovnega otoka. Zanimali so se za nakupe vinogradov v okolici Semiča in Črnomlja. Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 - 1944. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, str. 122. Glej še Ivan Bratko: Nekmetška in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo, V. 1939, 7-8, str. 164-180.

¹⁰⁹ Slovenec, LXIII, 17.5.1935, 112a.

¹¹⁰ Borba, II, 5.3.1934, 9.

¹¹¹ Slovenska zemlja, I, 15.8.1935, I.

¹¹² Ivan Cifrić: Revolucija i seljaštvo. Zagreb 1981, str. 125.

¹¹³ Književnost, 1.2.1934. Boris Kidrič: Zbrano delo. I. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 22-29.

ni mogoče zaznati nikakršnega njihovega posebnega razumevanja tega problema oziroma drugačnega stališča, kot je bila protifevdalna ost agrarne reforme.

Slovenski komunisti so tedaj na agrarno vprašanje gledali v ozki povezavi z nacionalnim vprašanjem, na Slovenijo pa kot na nacionalno zatirano deželo s številnimi fevdalnimi ostanki. Razrešitev obeh so smatrali za stvar "nesocialističnih kapitalističnih elementov", v prvi vrsti kmetov. "Mi vemo, da niti nacionalno niti agrarno vprašanje nista vprašanji proletarske revolucije, nista socialistični vprašanji", je zapisal Edvard Kardelj, vendar je hkrati predvidel njuno razreševanje z revolucionarnim bojem.¹¹⁴ Nasploh pa je agrarno reformo smatral za meščansko demokratičen ukrep. Kardelj v svojih nastopih, v referatu na pokrajinski konferenci KPJ v Goričanah kot tedanjemu temeljnemu programskem dokumentu slovenskih komunistov o vprašanju kmeta in tudi v poročilu namenjenem CK KPJ kot nadaljevanju tega, ni neposredno omenjal agrarne reforme kot enega od načinov razreševanja agrarnega vprašanja. Kljub temu pa je iz njegovih misli o gospodarskem in socialnem položaju slovenskega kmeta in vzrokih zanj mogoče zaznati predvsem protifevdalno usmeritev. Med načini izkoriščanja Slovenije je namreč navedel tri oblike: kapitalistično, katera se je tikala predvsem delavstva in njegovega socialnega položaja, nacionalno zatiranje ter fevdalne ostanke, med katere je štel fevdalna veleposestva, viničarstvo, zakupništvo, tehnično zaostalost v kmetijstvu.

Pet let kasneje pa je Kardelj v razglasu *Kaj hočemo?* javno in povsem odkrito predstavil zahteve slovenskih komunistov v zvezi z agrarno reformo. Proglas je sicer izdala Zveza delovnega ljudstva, nastala jeseni leta 1939 kot poskus združevanja slovenskega kmečkega in delavskega gibanja, vendar je v resnici predstavljala poskus oblikovanja množičnega gibanja pod vodstvom KPS.¹¹⁵ Razglas, avtor je bil Kardelj, je predstavljal programska načela delovanja, je podpisalo 96 posameznikov, ki pa vsi niso bili komunisti.¹¹⁶ Ta proglas je glede v njem predstavljenih zahtev slovenskega kmečkega ljudstva izražal najbolj jasna in nedvoumna stališča po posegih v posestno lastninske odnose. To so bile misli o popolni agrarni reformi, po kateri naj se "razlastijo brez odškodnine veleposestva, gozdovi in vinogradi domačih in inozemskih bogatašev, cerkve in države", polja in vinogradi pa naj se "brezplačno razdele kmetom, ki so zemlje potrebni, predvsem pa onim, ki že sedaj to zemljo obdelujejo." Glede razlaščenih gozdov, pa je bilo v razglasu rečeno, da naj "se vrnejo v roke slovenskega ljudstva." S tem je bila mišljena kmeška gozdna uprava, ki naj bi te gozdove upravljala, sestavljali pa bi jo kmetje in gozdni delavci v okrajih, kjer so bili ti gozdovi. Dohodki teh gozdov pa naj bi služili za podeljevanje brezobrestnih kreditov, za melioracijska dela in za izboljšanje položaja gozdnih in poljedeljskih delavcev. V proglasu so bile predstavljene zahteve po celoviti zaščiti slovenskega kmeta, od zavarovanja posesti pred prodajo in špekulacijami ter odtujitvami, do skrbi za planinske in obmejne kmetije. Zemljo naj bi kupovali le kmetje, ki bi jo tudi obdelovali, ne pa nekmetje. Prav tako naj bi vrnili lastnikom tisto zemljo, ki je prišla v času gospodarske krize v roke nekmetov.¹¹⁷

Proglas *Kaj hočemo?* je bil tako v resnici izraz razumevanja agrarnega in kmečkega vprašanja v vrstah slovenskih komunistov v času, ko so se ti že pripravljali na revolucijo. Izražal je njihov najcelovitejši pogled na agrarno reformo in kot tak predstavlja dokument o zasnovi tega ukrepa kot so si ga zamislili v marksističnem taboru.

Agrarno vprašanje, vključno z agrarno reformo, so v komunistični stranki ozko povezovali z razrednim pristopom in revolucijo. Pozornost so namenjali predvsem kmečkemu vprašanju, kako in v koliki meri pritegniti male kmete in kmečki proletariat na revolucionarni partijski program. Razreševanje kmečkega vprašanja so smatrali za pogoj za razreševanje agrarnega vprašanja. Kot pogoj, da bo agrarno reformo mogoče izvesti, so smatrali revolucijo oziroma prevzem oblasti v roke "delavsko kmečkih množic". Tito je v programu KPJ za vas, napisal ga je konec leta 1940, ko je bila vojna in s tem dani pogoji za revolucionarno akcijo komunistov pred

¹¹⁴ Edvard Kardelj: Zbrana dela I, dok. št. 31 (Poročilo Centralnemu komiteju KPJ), str. 330-331.

¹¹⁵ O ustanovitvi in delovanju ZDLS ter o proglasu *Kaj hočemo?* glej Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Založba Borec, Ljubljana 1978, str. 143-192.

¹¹⁶ Prav tam, str. 161. Po mnenju A. Nedog proglas sicer ni imel pritrdilne vsebine in ni pozival k revolucionarnemu boju, čeprav je reakcija oblasti pokazala nasprotno, saj je proti podpisnikom in tistim, ki so ga širile ostro nastopila, kajti v proglasu je videla resno programsko izjavo.

¹¹⁷ Arhiv republike Slovenije, disloc. enota II (nekdaj ZA CK ZKS), fond Množična gibanja.

vrti in ga je mogoče smatrati za jedro stališča komunistične stranke pred temi odločilnimi dogodki, zapisal: "Pot, ki pelje v osvoboditev, je pot skupnega revolucionarnega boja delavcev in kmetov proti njihovem skupnemu izkoriščevalcu in tlačitelju,... pot do oblikovanja ljudske vlade, ki se bo opirala na zvezo delavcev in kmetov, pot demokratične revolucije."¹¹⁸ Kot nalogo takšne vlade je postavil agrarno reformo: odvzem vse zemlje veleposestnikom, cerkvi, samostanom, državi z vsem inventarjem brez vsake odškodnine, popolno odpravo vseh fevdalnih ostankov in izročitev fevdalne zemlje v roke njenih obdelovalcev ter razdelitev zemlje med delovne kmete.

Stališče Komunistične partije Jugoslavije je neposredno pred izbruhom druge svetovne vojne na jugoslovanskem prostoru ostajalo takšno kot je bilo izoblikovano glede agrarne reforme dvajset let pred tem na strankinem kongresu v Vukovaru. Kljub marksističnemu mišljenju o perspektivah velikih, združenih, združno organiziranih kmetijskih obratov, kar je bilo tudi stališče v KPJ, pa je v programih za delo na vasi prevladovalo med jugoslovanskimi komunisti prepričanje, da bo potrebno izvesti "klasično" agrarno reformo - razlastiti veleposestnike in odpraviti vse fevdalne odnose ter razdeliti zemljo. Jugoslovanski komunisti so se torej opredelili za razvoj malih kmetij in ne neposredno za socializacijo in kolektivizacijo, kar je bila tedaj prevladujoča usmeritev v mednarodnem komunističnem gibanju pod vodstvom Komunistične internacionale. Oprelitev KPJ za agrarno reformo in za upoštevanje načela zasebne zemljiške lastnine je bila sprejeta tudi na V. državni konferenci KPJ oktobra 1940. V resoluciji o delu na vasi je bilo zapisano, da se morajo komunisti na vasi posvetiti med drugim tudi boju za brezplačno razdelitev veleposestniške, cerkvene, državne in zemlje mestne buržoazije. Razdeljena naj bi bila kmetom z malo ali brez zemlje oziroma med revne in srednje kmete.¹¹⁹

Misli o agrarni reformi, kakršne so v drugi polovici tridesetih let izoblikovali jugoslovanski komunisti, so se udejanile po drugi svetovni vojni v takrat izvedeni agrarni reformi, v katero pa so bili vgrajeni pogledi in predlagane rešitve tudi drugih političnih strank različnih svetovno-nazorskih usmeritev iz obdobja med svetovnima vojnama.

¹¹⁸ Josip Broz Tito: Zbrana dela, 6. knjiga. Ljubljana 1980, str. 115.

¹¹⁹ Peta zemaljska konferenca KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/10. Komunist, Beograd 1980, str. 239. Referat o agrarnem in kmečkem vprašanju, ki ga je na konferenci imel Ivan Milutinović ni ohranjen, zato je težko neposredno videti stališča KPJ do dela na vasi. Usmeritev pa kaže kongresna resolucija, pa tudi Titovi prispevki o tej temi, napisani po konferenci. Tito, Zbrana dela, 6. Ljubljana 1980; Propadanje delovnih kmetov v Jugoslaviji po prvi imperialistični vojni (str. 98-108), Politični razvoj, izkušnje in boji kmetov v Jugoslaviji od 1918. do 1940. leta (str. 109-113), Program KPJ za vas (str. 114-118).

Summary

SLOVENE POLITICAL PARTIES ABOUT THE AGRARIAN REFORM BETWEEN WORLD WARS

Zdenko Čepič

In the time of making decisions for the first Slovene national state before the end of the First World War, programme ideas about the future regulation of the Slovene state and society were developing in the Slovene politics, among them also the ideas concerning a more adequate and just regulation of landed property relations and estates structure. These were actually demands for agrarian reform execution. All political parties respectively more eminent representatives of individual ideal and world view orientations took part in presentation of their views on that important question. The strongest political parties, Catholic, considering work and land the basis of national economy, declared themselves decisively for the agrarian reform. Catholic authors rejected large estates and demanded the land to be the property of those cultivating it. In this demand they saw the way to save peasants from proletarianization. Liberals also considered the agrarian reform an urgent measure to foster the agriculture. Milko Brezigar understood it as a productive land reform. He demanded expropriation of landed property owned by foreigners in favour of the national state. Socialists (Albin Prepeluh-Abditus) considered the main reason for troubles of Slovene peasants

and the nation as a whole in want of their own land, therefore they claimed expropriation of non-Slovene landed proprietors, and also of those receiving income from the landed property respectively by owing it.

The Slovene politics found the agrarian reform actual after the Habsburg monarchy decline. Namely, as peasants were expressing their demands for changes of landed property relations, Slovene political parties were forced to pay quite an attention to the agrarian reform. They considered it the most in the time after the decline of the monarchy up to the elections to the Constituency in November 1920. The standpoint on the agrarian reform developed in fact into a political question, reflecting best the character of the parties, their comprehension of the society, economy, social problems. All parties presented their views on the agrarian reform, not differing much from each other. The leading thought of them all was landed property nationalization respectively expropriation of large estates of feudal origin on one side, and their assignment to those, cultivating it, on the other. However, there were differences as to various comprehension and interpretation of those principles, and even more as to their accomplishment. There were different views as to compensation, amount and the way of paying off, and also as to the land maximum defining.

Catholic Slovene People's Party (*Slovenska ljudska stranka*) respectively its leading catholic social and economic author Dr. Andrej Gosar adjusted himself to the "time of left spirit" the most. Gosar's considerations reflected a very progressive view on the agriculture problems and their solving by means of an agrarian reform. He was striving for the idea, the expanse of an estate should be in accordance with possibilities of cultivating it by family members, without hired farmhand. Herewith he demanded not only expropriation and division of large estates, but also of other big farms, cultivated by hired farmhand.

In many respect, Slovene Liberals had quite similar thoughts about the agrarian reform as Catholics. They looked upon changes of landed property circumstances as an urgent matter to be settled. They presented the agrarian reform as a subject of the whole nation and not a domain of an individual party; consequently they considered its purpose and accomplishment from the national-economic point of view. The nation was considered the land owner, the peasant, however, its labourer. Similiar views on the agrarian reform had also the Independent Peasant Party (*Samostojna kmetijska stranka*), which had emerged from the Liberals, but wanted to become a peasantry party and take election votes from the Slovene People's Party away. In this election programme, the members declared themselves for an agrarian reform, creating conditions for the progress of agriculture.

The views of the Yugoslav Socio-Democratic Party (*Jugoslovanska socialnodemokratska stranka*) on the agrarian reform didn't vary essentially from its comprehension by bourgeois parties. They declared themselves for landed property expropriation, however, for expropriation of that of the Church and religious orders as well. As for the land division among peasants, they advocated small peasant farms, at the same time, however, seeing their future in their joining into co-operative. Slovene Communists were striving for the agrarian reform, for expropriation of large estates and church estates and for assignment of the land to those, cultivating it by themselves. During the whole interwar time, the Communist Party of Yugoslavia/Communist Party of Slovenia didn't change its comprehension of the agrarian reform.

However, the interest of all political parties for the agrarian reform quite diminished after the elections to the Constituency. In the twenties, the Slovene politics showed no new considerations referring to the agrarian reform. It became an instrument of struggle among parties. The League of Slovene Agrarian Persons Concerned (*Zveza slovenskih agrarnih interesentov*) tried to overcome this situation at the end of twenties and at the beginning of thirties.

In the thirties, the interest of the Slovene politics for the agrarian reform diminished. It was discussed in the internal party programme presentation of Slovene Communists, who considered the agrarian reform in close connection with the national question, the agrarian reform itself, however, a bourgeois democratic measure. In 1939, in their declaration "What We Demand?" (*Kaj hočemo?*) they presented publicly and quite open their demands referring to the agrarian reform and expressed the most clear views on encroachments into landed property relations. considerations on the agrarian reform in the Communist Party of Yugoslavia/Communist party of Slovenia in the second part of the thirties can be understood as a tactical and strategic decision for creating a combat unity between the working class and peasants. The agrarian reform, as conceived by Communists at that time, was realized to quite a good extent after the Second World War. Many views, presented also by other political parties between the wars, were taken into account.